

KAF-AALO

MAGAZINE

2013 // www.kafaalo.org

CIRKUTIIRAR MA LEEYAHAY?

Qur'aanku wuxuu bidhaaminayaa inaan cirka laga arki karin tiirar haya, sayniskuna wuxuu bidhaamin tiirar inay jiraan. Wuxuu dhax quusaynaa sida ay isku waafaqayaan Quraanka iyo cilmiga sayniska.

Bogga 10

Carada Sidee u Xakameyn Karnaan?

Qofka markuu caroodo indhiisiis u waa ay guduudanayaan, xididdadiisuna waa ay soo fuurayaan.

Bogga 16

Dhaqaalah & Ganacsiga

Fahmidda dhaqaalah waxay qofka u fududeyn inuu qaato go'aamo wax ku oola, inta uusan ganacsii gelin.

Bogga 30

Waa Kuma Dr. Cali M. Saalax?

Cilmigii Masaajidda Dhagaxtuur, Ceel-hindi iyo Siigaale ayaa inbadan iiga qiimo badan jaamacadiihii.

Bogga 26

KAFAALO

MAGAZINE

- 03** EDITORS LETTER
Mukhtar Qoransay
- 04** BARBAARINTA WANAGSAN
Sh. Adam Sh. Cali M.
- 06** UJEEDDADA WAXBARASHADA
Cawil Cabdiraxmaan A.
- 10** SAMADU TIIRAR MA LEEDAHAY?
Dr. Abdullaahi Spaanish
- 16** CARADA SAAMEYNTEDA & XAKAMEYNTEDA
Dr. Saadiq Eenow
- 22** IBNU SIINAA
Dr. Saadiq Eenow
- 26** WAA KUMA DR. CALI MAXAMED SAALAX?
Cumar M. Cabdiraxmaan
- 30** FAHMIDDA ASAASIYAADKA CILMIGA DHAQAALAH
Mukhtar Qoransay
- 36** MIYAAD OGTAHAY?
Yuusuf Xasan M.
- 38** INTA AADAN SAFARKA BILAABIN
Sacid C. Shire

KUSOO DHAWOOW

Waxaan mar labaad idinkugu soo gudbinaynaa Kafaalo Magazine 2013 (KM), mawduucyo kala duwan oo ay kamid yihiin:

Tarbiyadda wanaagsan iyo waxbarashadu waa iftiinka nolosha ee uu qofku kaga gudbi karo mugdiyo badan oo lasoo gudboonaanaya inta uu nool yahay. Waxaa markaa lagama maarmaan ah in caruurteena ay helaan tarbiyad iyo waxbarasho ku fadhiba tiirar adag oo tayaysan. Arinkaan wuxuu asaas u yahay in caruurtu hesho koriin wanaagsan oo anfacaya iyaga mustaqbalooda iyo bulshada ay la nool yihiin.

Dhanka cilmiga sayniska, bini'aadamku wuxuu la wadaagaa xayawaa-naadka kale dareenka, maqalka, araga, urinta iyo waxyaalo kale, laakin wuxuu kaga duwan yahay fakarka. Waana arin Ilaah ku tirtirsiiyay inay aadanuhu ufkaraan mid-mid ama labo-labo. Walow caqliga insaanka uu ku xadidan yahay nolosha inta muuqata, hadana waxbadan wuxuu ku haleelaa raadraaca cilmiga, iyo ku fikiridda mugga caqligisu qaadi karo. Insaanku waxbuu ka ogaaday dhulka, cirkana waxbadan ayuu ilaa hadda iska weydiyyaa. Ilaahay wuxuu noo sheegay inaysan cirka celinayn tiirar aan arki karno. Waxaa naloo cadeeyay inaan arki karin, laakin waa arin aanan naloo diidin, inay jiri karaan shan tiir ama kabadan oo cirku kutaagan yahay.

Caradu waa dareenka ugu weyn dareenada insaanka ee burburin kara qofka noloshiisa, qoyskiisa, bulshadiisa ama qaran dhan. Qof carooday awgiis ayuu dhiig badan u daadan karaa ama qaran dhan u dumii karaa, kadibna umad dhan u dib dhici kartaa qarniyo. Sidaas oo ay tahay waa dareen lagama maarmaan ah oo difaacaya jiritaaankeena insaanimo iyo waxa aan u taaganay. Xalka labadaas u dhaxeeeya waa inaan dheelitirno oo xakameyno.

Diyaariyaha & Isku-dubaridaha KM

Mukhtar Qoransay
Editor-in-chief of Kafaalo Magazine

WELCOME

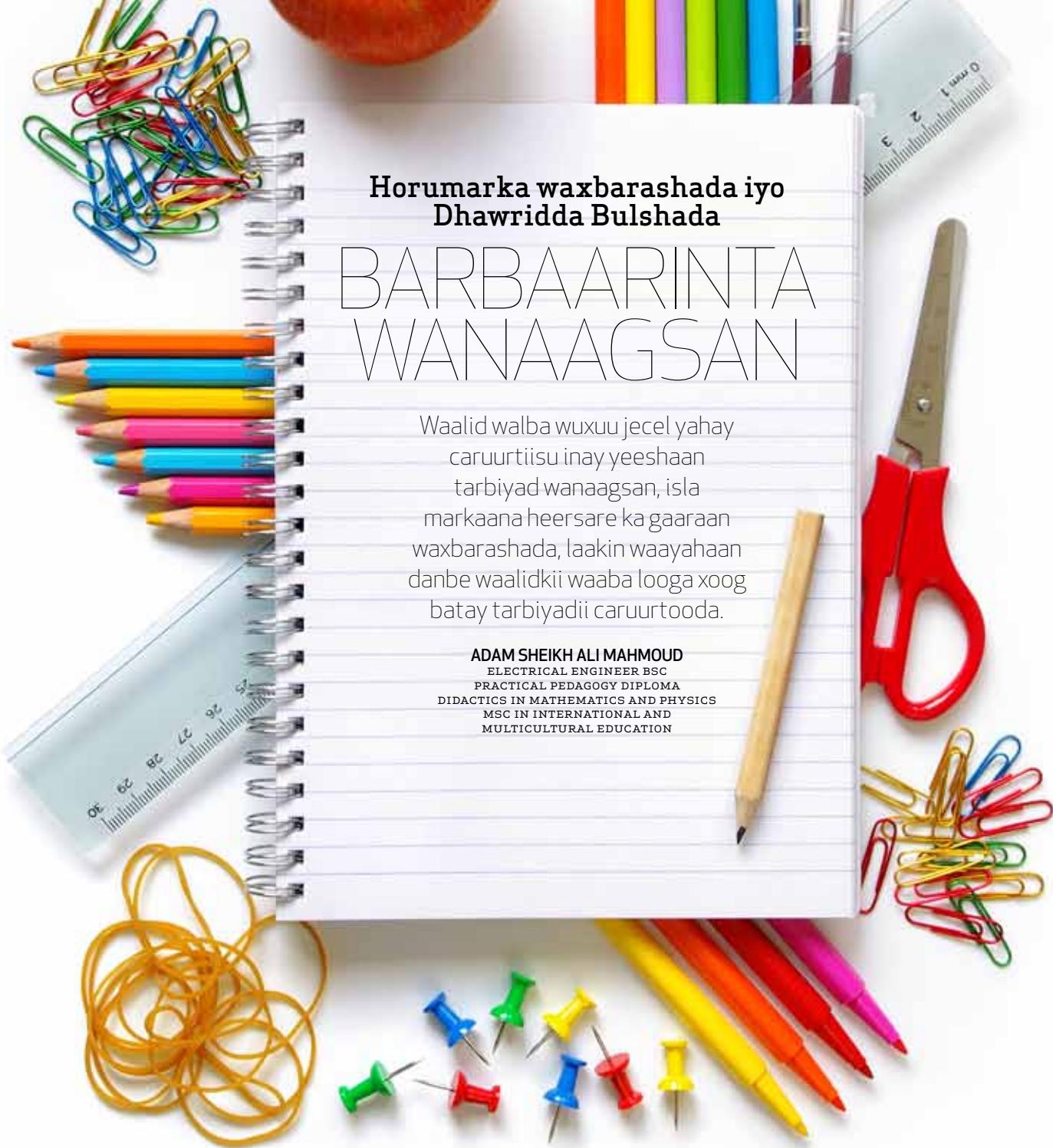
Once again, here is another round of useful and interesting articles on education, science, history and economics in Kafaalo Magazine 2013.

Many go through difficulties and periods of good and bad as a result of their upbringing and perhaps even their family life, but never really learn any lessons from these experiences. A lack of education can be a huge contributing factor to a difficult life. In growing up, education is an important and indispensable part of life helping one to achieve one's goals. Plato was right to argue that the goal of education is to produce serious citizens who understand, agree with and maintain social order. Therefore, education is more than learning reading, writing and mathematics. It's one of the most important investment parents can make for their children. It equips children to survive in this challenging world in a way that benefits them and the society they live in as well as their country.

Anger is one of our most powerful emotions which can cause enormous harm for one's self, family, society and nation. However we all tend to feel it from time to time and it's a perfectly natural emotion which can be necessary for self-protection and the protection of our values. The first step in managing anger is recognizing and accepting your right to be angry. Managing anger is not eradicating it, but it's about taking control and making a choice. It needs to be handled maturely

«dhaqanka **gundbigga**
 u ah bulshada oo la
 xoojiyo ayaa asaas
 u ah horumarka
 waxbarashada iyo
 ilaalinta bulshada»

Adam Sh. Cali.

Horumarka waxbarashada iyo Dhawridda Bulshada

BARBAARINTA WANAAGSAN

Waalid walba wuxuu jecel yahay
 caruurtiisu inay yeeshaan
 tarbiyad wanaagsan, isla
 markaana heersare ka gaaraan
 waxbarashada, laakin waayahaan
 danbe waalidkii waaba looga xoog
 batay tarbiyadii caruurtooda.

ADAM SHEIKH ALI MAHMOUD

ELECTRICAL ENGINEER BSC
 PRACTICAL PEDAGOGY DIPLOMA
 DIDACTICS IN MATHEMATICS AND PHYSICS
 MSc IN INTERNATIONAL AND
 MULTICULTURAL EDUCATION

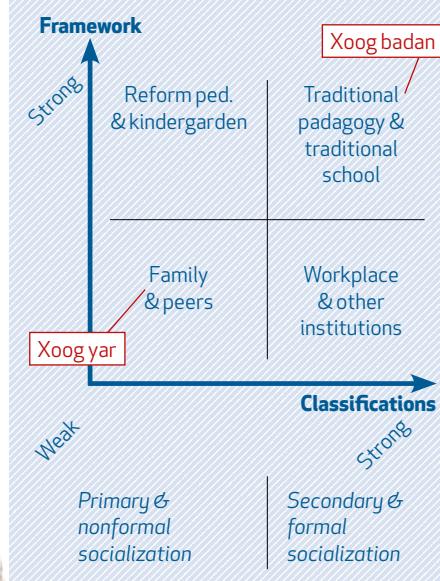
Qalabka Waxbarashada.
 PHOTO ISTOCKPHOTO/THINKSTOCK

Nuxurka:

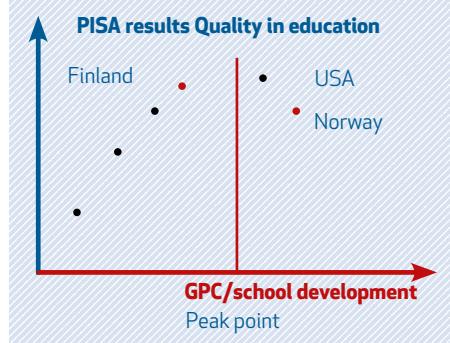
- Nabiga (scw): «Midkasta oo dhasha wuxuu kudhashaa suubanaan, waxaase beddela kuwa dhalay».
- Barbaarin wanaagsan oo kudhisaa caqido sax ah iyo xurmo wada noolaansho in la siyo caruurtaa.
- Guriga ayaa dhaqanka ugudbiya ilmaha inta ay jiraan 3-4 sano. Kadib dugsiyada ayay kahelaan dhaqan-gudbin gaar u ah (socialization).
- Labo nooc dhaqan-gudbin mid bilow ah (primary socialization) iyo mid lasii habeeyay (secondary socialization).

Dhaqan-gudbin loo qaybiyyaa afar qaybood:

1. Ubad lamida bulshadooda
2. Ubad aan cidna la dhaqan aheyn
3. Ubad kaduwaa bulshadoodi
4. Ubad aanan falgal dhaqan laheyn.

Shax 1 Muujinaysaa xoog badnaanta dugsiga.
MATTIAS ØHRA 2008: HOEM, BERNSTEIN & FOCULT

The decline of modern schooling and the emergence of a new civic sector of education.

Shax 2 Muujinaysaa qiimeyn wadamda USA, Norway & Finland.
PROF. CHRISTIAN W. BECK - 2008

«Mid kasta oo dhashaa waxa uu ku dhashaa **suubanaan**, waxaase beddela kuwa dhalay»

Nabiga (scw)

Bulsho kastaa waxay doonaysaa inay horumar ka samayso xagga wax soosaarka, aqoonta iyo tayada nololeed. Waxaa Nabigu (scw) yiri: “Mid kastoo dhashaa waxa uu ku dhashaa suubanaan, waxaase beddela kuwa dhalay”. Xirfadaha markaas jirey oo ganacsato, xoolo-dhaqato ama beeraley ah waxaa lagu baran jirey shaqada dhexdeeda (on the job). Wixaase Nabigu (scw) tilmaamayey muhiimna ahayd in barbaarin wanaagsan oo caqiida sax ah iyo xurmo kudhisaa la siyo caruurtaa. Bulshooyinka dambe waxaa sii yaraanaysa kaalintii waalidintu kulahaayeen barbaarinta waxaana weynaanaysa qaytaa uu dugsigu ku yeeshay dhaqan gudbinta (socialization). Wixaan ku eegaynaa qormadaan siduu dhaqan gudbintas u gudan karo dugsigu iyo caqabada ka hor imaan kara.

WAXAA ISWAYDIIN MUDAN: Maxaan culayska usaaraynaa kaalinta dugsigu ku leeyahay barbaarinta iyo dhaqan gudbinta? Wixaan taas kaga jawaabaynaa inaynu eegno qofka yar laga bilaabo dhalashada ilaa iyo dad'a 18jirka halka uu kuqaato. Inta ka horraysa 3-4 jir waxaan dhihiikarnaa waxaa dhaqangudbinta xukuma guriga. Ilmuhi cid kale oo wax ugudbisa xiriir lama laha. Marka uuqo gaaro 4 jir (ama kayarba) waxaa la geeyaa dugsi oo maalinta inteeda badan halkaas buu ku tirsanyahay. Kuwa “diaspora” ku dhashayna waxaa la geeyaa xadaanada iyo wax u dhigma. Marka uu gaaro 6 jirna wuxuu u gudbayaa dugsiga oo uu kaqaadanaya dhaqanka iyo aqoonta kaleba. Wixaan halkaas ka arkaynaa in dugsigu lawareegey kaalintii

waalidku lahaa xagga dhaqangudbinta.

Waxaa loo kala qaadaa dhaqangudbinta labo qaybood mid gundhig ah (primary socialization) iyo mid habaysan (secondary socialization). Dhaqangudbinta habaysan waxaa laga helaa dugsiga iyo guriga dibaddisa. Haddi aan dugsiga iyo gurigu isku aragtii iyo qorshe ahayn waxaa adkaanaysa in dantii laga lahaa dugsigu fuliyo. Hoem wuxuu u kalasaaray dhaqan gudbinta affar.

1. In dugsigu waafaqsan yahay dhaqankii gundhigga u ahaa bulshada oo markaa soo saaro ubad bulshadooda la qiyam iyo dhaqan ah (reinforcing socialization).
2. In gundhiggii qaar dugsigu uusan tixgelin ardayguna dugsiga u arko inuu dan uyahay markaa dhaqankii ka qaldamo (desocialization).
3. In dugsigu gundhiggii oo dhanba kasoo horjeedo oo dhaqan ka duwan faafinayo, ardaygiina dan u arko dugsiga. Natijiyadu markaa noqoto ardaygii oo kataga dhaqankii gundhigga ahaa oo wixii dugsigu keeno dhaqan u noqdaan (resocialization).
4. In dugsigu dhaqankii gundhigga ahaa kahorjeedo ardayguna u arkin inuu dan uyahay. Ardaygu inuu markaa joogo dugsiga iyo inuusan joogin waa isugumid waxna ka kororsanmaayo (no socialization).

AFFARTAA WAXAA ugu habboon nooca ugu horreeya. Basil Bernstein (2000) iyo C. W. Beck (2007) labaduba waxay leeyihii in dugsigu marka uu yahay soo jireenraac (traditional) ugu xoog badan yahay dhaqan gudbiyeeyasha

marka laga eego salabka uu haysto iyo luqada uu adeegsado qoyskuna ugu taag daranyahay, fiiri Shaxda 1.

DARAASAD LAGU sameeyey tartanka dugsiyada dalalka ka qaybqaata PISA (Program for International Student Assessment) waxaa kasoo baxay in dalka Finland uu in badan ka horreeyo Maraykanka iyo Iskandiviyaanka ayna sannad kasta sii fiicanayso halka Maraykanka iyo Iskandiviyaanku ay sii dhacayaan. C. W. Beck wuxuu ku sharxay arrintaas inay Maraykan iyo Iskandiviyaanka gaareen lama dhaafaankii ugu sareeyey (peak point) oo marka ay dheregtu keentay inay hoos usoo dhacaan (shaxda 2), wuxuuna leeyahay waxaa sabab u ah «GDP per capita» oo aad u sarreyya waddamadaas. Wuxuuse islamarkaas qirayaa in Carrurta guryohooda ama dugsiyada dhaqanka ku adag wax lagu baro ee waddamadaas inay la tartami karaan kuwa Finland.

ARRINKAAS WAA lagu qabsaday oo waxay sugayaan IMF, WB iyo UN intuba in Finland ay ka sarrayso Maraykan xagga GDP per capita. Wixaase uu kaga duwan yahay dugsiga Finland dugsigooda xagga dhaqan raaca. Wixaan markaas lagu fasiri karaa in dhaqanka gundhigga ah oo la xoojiyo uu asaas u yahay horumarka waxbarashada iyo ilaalintha bulshada.

Caruur wada ciyaaraysa.
PHOTO HEMERA/THINKSTOCK

Muxuu yahay ujeedka Manhaj Waxbarasho?

UJEEDDADA WAXBARASHADA

Ujeedooyinka iyo dajinta manhaj way ku kala duwan yihii wadamada dunida, maadama ay kala dhaqamo, diimo iyo aragtiyo duwan yihii. Sidaas oo ay tahay waxyaalaha qaarkood way wadaagaan.

CAWIL CABDRAXMAAN AXMED

BACHELOR - TEACHER EDUCATION FOR BILINGUAL TEACHERS
MASTER OF MULTICULTURAL AND INTERNATIONAL EDUCATION

Fasal isku habaysan.

Kafaalo Magasine 2012 waxa aynu si gaar ah ugu xusnay qaybaha uu ka kooban yahay cilmiqani iyo isku xirnaantooda. Waxaa aynu tilmaannay qaab lix-waaxood ah oo ay doorteen Bjørndal iyo Lieberg (1978). Lixdaas qaybood oo kala ah: *Waxa la baranayo, Sida wax loo baranayo, Qiimaynta, Duruufa ku meegaarsan waxbarashada, Xaaladda waxbarashada iyo ugu danbeyn Ujeeddada waxbarashada.*

Waxaa aynu adkaynay in aanay kala maarmiin qaybahaasi, isla markaasnaa aanay muhimmad ahaan kala sarrayn maaddaama maqnaanta ama hoos u dhaca ku yimaada mid ka mid ahi uu saameyn toos ah ku yeelanayo qaybaha kale oo dhan. Qoraalkeennaan waxaa aynu ku soo koobaynaa heerarka, diyaarinta iyo fulinta ujeeddada waxbarashada. Ujeeddada ama danta waxbarashadu waxaa ay martaa

heerar kala duwan oo kala sarreya. Waaase ay marka kowaad ku qeexan tahay **manhajka** waxbarashada. Waa in aynu sidaa darteed wax ka garanno waxa uu yahay manhaj waxbarasho, si aynu u fahamno ujeeddada waxbarashada.

WAA MAXAY MANHAJ WAXBARASHO?

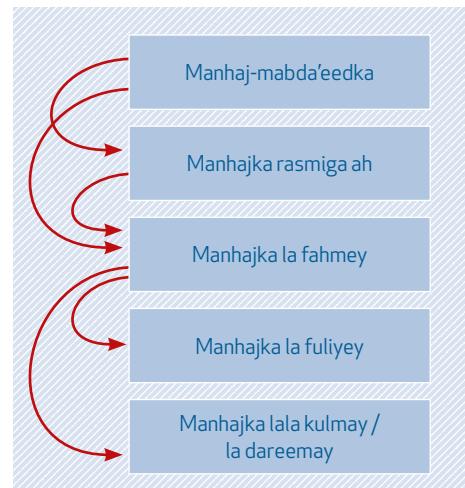
Waddammadu waa ay ay ku kala duwan yihii aragtida, diyaarinta iyo fulinta

PHOTO COMSTOCK/THINKSTOCK

◀ Manhaj waa in
lagudbiyo mabaadi'da
iyo **tilmaamaha**
ugu muhiimsan ee
barnaamij waxbarasho,
taasoo lala tiigsan karo
baaris furan. ▶

Cawil C. Axmed.

Shax 1 Wajiyada Manhajka.

GOODLAD M.FL. 1979 IN IMSEN

Ardayda Kafaalo Schools Cadaado oo dood-wanaag cilmiyeed ku wadaagaya. PHOTO CARUUSE/KAFALO

Ardayda Kafaalo Schools Cadaado oo kujira imtixaanada teeramka sanadka 2012 Kafaalo Schools Cadaado. PHOTO CARUUSE/KAFALO

nidaamyadooda waxbarasho oo inta badan ku xiran waddan walba iyo hab-dhaqankiisa bulsho iyo siyaasadeed taasoo sida la ogyahay ay waddammadu ku kala duwan yihiin. Waxaase si guud jirta in manaahijtaas kala duwani ay wadaagaan in ay yihiin:

- Nidaam ay dawladi wax ku hoggaamiso
- Hagid iyo talasiin macallin
- Wargelin arday iyo waalid

Si sidaas ka kooban oo loo qeexay manhaj waxbarasho waa: «*isku day in la gudbiyo mabaadi'da iyo tilmaamaha ugu muhiimsan ee barnaamij waxbarasho taasoo lala tiigsan karo baaris furan isla markaasna ay suuragasho in lagu fuliyo qaab tayo leh*»¹. Waxaa ay Gunn Imsen (1999) tilmaantay in ay sida qeexiddani tilmaamayo lagama maarmaan tahay in manhajka waxbarashadu uu noqdo mid furan oo cid

waliba akhrisan karto si loo helo fursad looga hor-imaan karo ama lagu dhaliili karo. Sidoo kale waa in aanu noqon fikrado iyo mabaadi' aan marna la gaari karin oo ka sarreysa awoodda ardeyda iyo fuliyayaasha shaqada waxbarashada.

SIDA QEEXIDDU SHEEGTAY waa in ay suuragal tahay in iyadoo la raacayo manhajka la fuliyo shaqo tayo leh. Waxaa

¹⁾ STENHOUSE 1975 IYO IMSEN 1999:171

aynu si kooban usoo qaadan karnaa qodobbo uu manhajka waxbarashadu xambaarsan yahay, si aynu u garanno danaha ka danbeeya dejinta iyo fulinta manhajka:

- Waxaa uu ku salaysan yahay dano siyaasadeed
- Waa arrin mar walba dhalisa dood badan iyo iska hor-imaad ka dhexeyya siyaasiyiinta iyo xirfadleyda waxbarashada
- Waxaa jira manhaj/ barnamijj waxbarasho oo heer qaran ah, mid heer dugsiyeed (iskuul) iyo mid heer shakhsii ah
- Waddammada qaarkood waxay leeyihiin manhaj ku saabsan waxa la rabo in ay dhacaan (danta) iyo waliba waxa dhacaya (dhabta), meesha waddammo kalana ay leeyihiin mid ku saabsan waxa la rabo in ay dhacaan (danta) oo kaliya
- Waa dhaqan soo jireen ah oo ku salaysan
  - » Mabaadi' aasaasi ah
  - » Aragtiyo falsafadeed
- Waxaa uu hoggaamin u yahay iskuullada
- Waa sababta, waxa, goorta, meesha, sida iyo qofka wax la barayo ama wax lala baranayo (Why, what, when, where, how and with whom to learn)
- Waxaa ay fulinta manhajku ku xiran tahay sida uu macallinku u fahmo ama uu u fuliyo. Sidaa darteed waxaa jira manhaj qarsoon (hidden curriculum). Tusaale: haddii uu macallimku gabdhaha iyo wiilasha si kala duwan wax u baro ama ula kala dhaqmo, taas oo aanu ka raacin manhaj qoran. Amase haddii uu ku kala saaro ardayda midab, dhalasho, diin iwm.

Si loo muujiyo heerarka kala duwan ee manhajku maro ayaa waxaa ay aqoon-yahaanada waxbarashadu ogaadeen shan wajii oo uu manhajku leeyahay:

HALKAAN KUMA faahfaahin karno wajiyadaan kala duwan ee manhajku maro iyo isa-saamayntooda, waxaase mudan in la darsos jihada fallaaraaha ee sawirkka iyo kala

Ardayda Kafaalo Schools Cadaado oo kujira labka kombuyuutar.

PHOTO CARUUSE/KAFAALO

sarraynta wajiyada. Si aynu usii fahamno dhismaha manhajka aynu tusaale u qaadanno Norway, innagoo waliba faallo ka bixinayna qaybaha manhajka ee waddankaan. Manhajka waxbarashada Norway (Kunnskapsløftet), waa saldhigga iyo jaangointa wabarashada dugsiyada hoose-dhexe iyo sare ee Norway. Waxaa uu ku salaysan yahay xeerka waxbarashada (Opplæringsloven). Waaanaa uu ka kooban yahay:

Qaybta guud ee manhajka: Qaybtani waxay faahfaahisa xeermabda'eedka waxbarashada (formålsparagrafen). Waxay kale oo soo bandhigtaa ujeeddooyinka sare ee waxbarashada iyadoo halkan:

- lagu xoojiyo arrimaha la xiriira qiyamka, dhaqanka iyo cilmiqaa uu ku salaysan yahay dugsiga hoose-dhexe iyo sare. Waxaa diyaariiyey aqoonyahanno ka kala socda dugsiyada hoose-dhexe iyo sare ee

waddanka, waxaana isku soo duway oo soo saaray wasaaradda waxbarashada .

- Mabaadi'da qodobbaysan: Qodobbo si kooban oo sahan loo qoray oo xoojinaya ujeeddada.
- Maaddooinka iyo tirade saacadaha maaddo walba, barnamijka maaddo walba ee dugsiyada hoose-dhexe iyo sare.

MACALLINKU WAXAA uu wax ku diyaarinayaas asagoo tixgelinaya xeerarka iyo ujeeddooyinka ku sugar manhajka guud, kan maaddada ee sannadeedka ama lix-biloodka ah, barnamijj saacadeedka iwm. Waxaa ay doodi ka taagan tahay sida uu macallinku isu waafajinayo (haddii ay u suurowdo) ujeeddooyinka kore ee manhajka iyo shaqada dhabta ah ee waxbarista taasoo, sida aynu kor ku xusnay, marwalba ku xiran qodobbada kale ee waxbarista oo ay ka mid yihiin xaaladaha iyo duruufta gaarka ah ee ardayga, goobta iyo maamulka iskuulka.

Ujeeddooyinka sare ee iskuulka

(Opplæringsloven)
(waxaa dajiya golaha shacabka (Stortinget))

Manhajka

(Waxaa dajiya dawladda ama golaha shacabka)

Maxay?

(Waxa (maaddo)-ahaan la
baranayo)

Sidee?

(Qaababka, qaabaynta iyo
qaybaha shaqo)

Waayo?

(Sababaynta waxa la
baranayo iyo)

Manhaj-hoosaadka iskuulka

Maxay? Sidee? Waayo?

Barnaamijka macallinka ee waxbarista

Maxay? Sidee? Waayo?

Waxbarashada dhab-ahaan dhacda

Shax 2 Sawirkku waxaa kale oo uu tusayaa saddexda su'aalood ee aasaaska u ah cilmiqaa waxbarista oo kala jira saddexda heer ee barnamijka waxbarista.

GUNN IMSEN (1999:33)

«Manhajyada
dunida waxaa ka
dhaxeeya inay yihii
nidaam ay **dowladi**
wax ku hogaamiso,
hagid iyo talosiin
macalimiin iyo
wargelin arday &
waalid»

Cawil C. Axmed

Nuxurka:

Manhaj Waxbarasho waa: isku day in la gudbiyo mabaadi'da iyo tilmaamaha ugu muhiimsan ee barnaamij waxbarasho taasoo lala tiigsan karo baaris furan isla markaasna ay suuragasho in lagu fuliyo qaab tayo leh.

Shan waji oo manhaj lahaan karo:

1. Manhaj mabda'eed
2. Manhaj rasmi ah
3. Manhaj la fahmay
4. Manhaj la fuliyay
5. Manhaj la dareemay

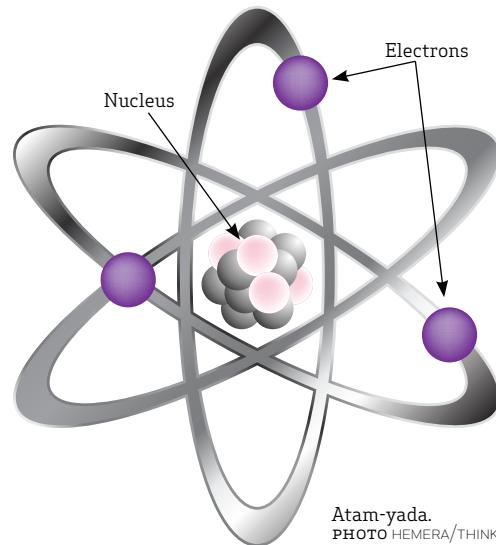
Macalinku wuxuu waxbaristiisa kudhisayaa tixgelin uu siinayo xeerarka iyo ujeedooyinka sugar ee manhajka guud, kan maadada iyo barnaamuj saacadeedka.

Gabar yar oo waxbarasho kujirta.
PHOTO ISTOCKPHOTO/THINKSTOCK

Samadu Tiirar Ma leedahay?

Waxaan ognahay in Islaamku kutaagan yahay shan tiir. Sidoo kale macquul ma tahay in Quraanka iyo cilmiiga saynisku isku raacsan yihiin in samadu ku taagan tahay shan tiir?

DR. CABDULLAAHI XASAN MAXAMUD
(CABDULLAAHI SPANISH)
PHD IN GEOLOGY

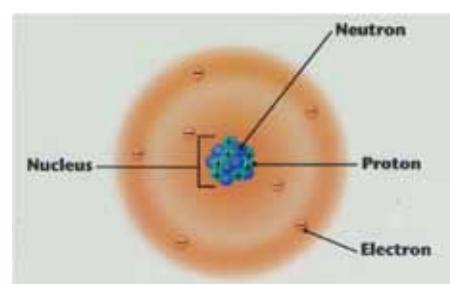
Atam-yada.
PHOTO HEMERA/THINKSTOCK

۲ ..... ﷺ
اللهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا
۱۰ ..... ﷺ
خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا

Labadaas aayadood ee kor inooga muuqda midi waxay kuijirtaa suuratu-Racd aayadda (2), midda kalana suuratul-Luqmaan aayadda (10). Labaduba waxay tilmaamayaan in Eebe samada kor yeelay ama abuuray iyada oo aanan lahayn tiirar aynu arki karno.

Haddaynu Quraanka dib u eegno waxaynu ka helaynaa aayado badan oo si cad u qeexaya in samadu tahay: (a) dhisme (b) in ay leedahay saqaf oo ah halka dhismaha caadiga oo aynu dhisano u saraysa ama qol kasta oo dhisme ahaan dhamaystiran dusha ka xidha.

Aayadahan iyo qaar kale oo badan waxaynu ka soo maydhaxtiri karnaan in samadu dhisme tahay. Waxaynu marka maqaalkan kaga hadlaynaa, madaama dhisme kasta oo aynu naqaan leeyahay tiirar, kor iyo hoos isu haya, bal hadda dhismaha samadu in uu leeyahay tiirar iyo in kale.

Dhinaca tafsiirka marka laga eego, culimadii hore ee Islaamku labada aayadood ee kor ka muuqda waa isku khilaafeen oo waxay u kala jabeen laba qaybood:

- (a) Qolo qabta in aan tiirar haba yaraatee jirin ee Ilaah hayo.
- (b) Qolo qabta in Ilaah hayo laakiin tiirar aan la arki karin sabab uga dhigay.

CILMIGA IYO WAXA UU KA QABO

Aqoonta maanta jiritaanka iyo kownka loo leeyahay waxay si cad u muujinaysaa in ay ka hawl galaan awoodoo isheena ka qarsoon ama aynaan arki karin laakiin ka masuul ah jiritaanka isku xidhnaanta iyo habsami u socodka wax kasta oo jira dhulka iyo samada mid kasta ha ka jiree. Marka awoodahaas la sii dhexgalo waxa loo kala saaraa afar qaybood oo qabad, masaafu iyo xoogba ku kala duwan. Hadaba, inta aynaan u gudbin tiirkarka samada waxaynu mid mid u soo bandhigaynaa afarta awoodood oo kownka ka hawlgala oo maanta aqoonta fican loo leeyayahay.

Afartan awoodood saddex ka mid ahi (strong nuclear force, weak atomic force & electromagnetic force) sida aynu haddii Alle idmo gadaal ka arki doono waxay si toos ah uga hawl galaan waxa loo yaqaan "Atom" gudihiis iyo meelo aan ka dheeray fiiri sawirka hoose. Tan afraadna waa tan la yiraahdo "force of gravity/garvitational

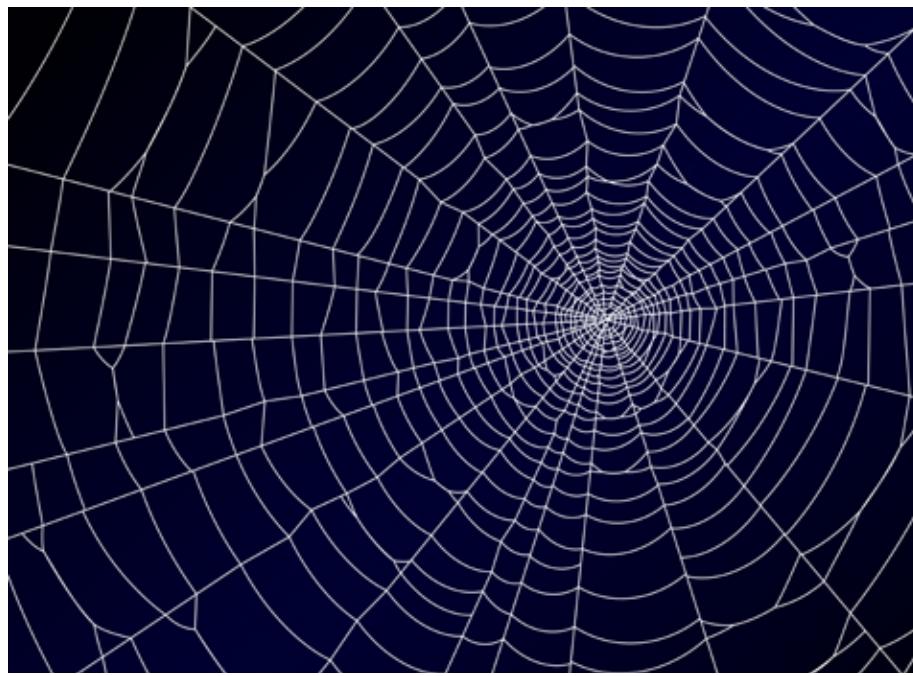
Shax A Xuub caaro.

PHOTO THINKSTOCK

Shax B Diilincaanoodyo waa weyn (Galaxis).

force”, taas oo iyadu dhowaanta aan awood badan ku lahayn laakiin masaafyooyinka dhaadheer ah. Waana tan keliya oo la qabey ilaa waqtii aan sidaas u fogayn in ay keli ku tahay oo miisanka wax kasta isu haya.

THE STRONG NUCLEAR FORCE

Tani waa awooddha isku haysa qaybahaa atomica (protons, neutrons) iyo kuwa iyaga dhaliya oo la yiraahdo “Quarks & antiquarks”. Waa awooddha ugu xoogga badan kuwa la yaqaan oo kownka ka hawlgala laakiin waxay ku kooban tahay atomka gudihiisa. Waxay kale oo ka hawlgashaa qorraxaha waaweyn gudohooda oo iyada ayaa ka masuul ah falgalada loo yaqaan “nuclear fusion”.

Marka atomka gudihiisa laga hadlo awoodani waxay jebisaan qaauunkii lahaa “like charges rebel and unlike charges attract”, waayo sida sawirkha ka muuuqata waxay isu haysaa “protons” leh “positive +ve charge” oo qaauunkaas ayuu xusnay inoo sheegayo in ay dabiici tahay in ay kala cararaan. Taas oo dalil u ah xoogeeda marka laga hadlayo masaafyooyinka dhow.

Awoodani waxay ku gudubtaa ama qaada “particles” aan la arki karin oo la yiraahdo “Gluon” kuwaas oo ku soo biiray

ama ka mid noqday “Scientific Terminology” afartan iyo dhawr sano ka hor. Awoodani waxay lagama maarmaan u tahay dhismaha asaasiga ah ee waxa “matter” loogu yeedho, la’anteedna haddaynu wax la fahmi karo tusaale u soo qaadano dhagax is-haysta, bir is-haysta iyo wax ka weyn toona suurtagal ma noqodeen. Wuxuu xusid mudan in ay tahay awooddha ay ku salaysan tahay dhismaha iyo adeegsiga hubka la yiraahdo “Nuclear Bomb”.

Awoodani haddii ay wax yar ka yaraan lahayd sida ay tahay:

Curiyayaasha noloshu ku dhisan tahay sida ayuu u naqaan uma jireen (nololi ma jirteen)

Hadday inta ay le’egtahay xoogaa ka awood badnaan lahayd, xiddigo ama qorraxo cimri dheeri ma jireen (nololi ma jirteen), waayo curiyaha haydrogen ma jireen (hal mar buu guban lahaa), sidaas darteedna biyo ma jireen.

THE WEAK ATOMIC FORCE

Awooddan labaad waxay sidii tii hore ku kooban tahay atomka, waana awooddha ka masuulka ah waxa loo yaqaan “Radioactivity” oo ayuu faa’iidooyinkeeda ka xusi karno:

Ifka qorraxda ee nolosha dhulka korkiisu sida tooska ah ugu xidhan tahay. Wuxuu xusid

mudan haddii awoodeedu inta ay tahay ka badnaan lahayd waxay qorraxda ku dhalin lahayd cimri degdeg oo waqtii yar bay ku dhamaan lahayd.

Waxa loo adeegsadaa dhanka caafimaadka (tusaale raajada) iwm.

Waxa lagu raadiyaa da’dha dhagaxa, dhulka, dayaxa iwm iyada oo la adeegsanayo Rb-Sr, U-Pb, Sm, Nd, K-Ar iwm. Waxa kale oo lagu baadhaa da’ada waxa kasta oo wax nool ka soo jeedey (laf, qori, gees, fool iwm) iyada oo lo marayo habka loo yaqaan “Carbon-14 dating”.

Waxa Ilaal sabab uga dhigay kululaynta dhulka si nololi uga jirto iyo socodka qalbacyada dhulka “plate tectonics”, kuwaas oo ay masuul ka yihiin “radio-active decay” ku dhaca curiyayaasha uranium (U), thorium (Th) iyo potassium (K). Awoodan waxa gudbinteeda ama socodkeeda ka masuul ah “particles” lagu magacaabo “Bosons”.

THE ELECTRO-MAGNETIC FORCE

Tani waa awooddha isu haysa atomiska ay wax kasta oo “matter” lagu tilmaami karaa ka samaysan yihiin, iyada ayaana ka masuul astaamaha u gaarka oo lagu dirsooco wax kasta. Haddaan awoodani jirin kownku wuxuu ka koobnaan lahaa “atoms” aan mid mid haysta lagu ogayn oo suurtagal ma noqoteen jiritaanka waxa lagu magacaabo “molecules” oo wax kastaaba ka samaysan yihiin. Awoodani waxay ku gudubtaa oo sida “particles” la yiraahdo “photons” oo ah kuwa ifka oo kan qorraxduna ku jiro ina

**«Cilmi
ahaan waxaa la
ogaaday *samadu* inay
fidaysey maalintii Alle
abuuray ilaa maanta,
fidis la xawaare ah
ifka»**

Dr. Cabdullahi Spanish

PHOTO THINKSTOCK

Shax C Birlab iyo biinan.

PHOTO THINKSTOCK

soo gaadhsiiya. Waxay masuul ka tahay dhamaan falgalada kownka ka dhaca iyo fulitaanka habab badan oo cilmiga "Physics" la xidhiidha. Awoodani waxay kale oo buddhige u tahay waxyaalo badan oo nolosheena la xidhiidha sida: daawashada TV, shaqaynta "computer" ka, gudbinta codka, shaqaynta jidhka naflyeyda. Waxa kale oo ku shaqeeya "generators, induction motors, transformers" iwm, waana ta ay isku jiheeya xayaawaanka hayaama oo qaaradaha isaga gudbaa.

Awoodani sidii labadi ka horreeyey kuma koobna atomka ee gaadhitaankeedu xad la yaqaan ma leh. Waxaynuna ku xidhi karnaa gaadhiga aynu raacno iyada ayuu ku shaqeyyaa, raadaarka ganaaxa inoo jara iyo telefoonka gacanta iyada ayay adeegsadaan.

THE GRAVITATIONAL FORCE

Waa awoodda ugu tamar yar afarta awoodood oo dabiiciga ah marka laga hadlayo masaafooyinka dhow. Laakiin waa tan ugu tiigta dheer marka laga hadlayo kownka iyo masaafooyinka loo yaqaan “light years”. Haddii aynu nidhi saddexdii awoodood ee hore waxay ku kooban yihiin oo ka hawlgalaan atomka gudhiisa iyo agtiisa, isla markaa aynu ognahay in wax kasta oo samada inaga jira iyo dhulkuba ay “atoms”isu tegey ka samaysan yihiin. Awoodda jiidashada waxa culimada aadka ugu xeeldheeri aaminsan yihiin in ay tahay awoodda qorraxaha/xidigaha, meerayaasha iyo dhamaan waxa samada ku abuuran isu haya. Awoodani waxay ku

gudubtaa “particles” loo yaqaan “graviton”. Faaiidooyinka tooska inoo taaban kara wadar iyo waaxidba oo maalin walba taagan haddaynu wax ka xusno: di’ista roobka, barafka iyo wixii la mid ah. Dhulka waxa ku nool oo dhan iyada ayaa ku haysa. Cuntada iyo cabitaanka iyada ayaa weelka inoogu xajisa, biyaha dhulka ku haysa, jawiga dhulka u haysa iwm.

← Wa
in mar

Haddaynu soo koobno
waxaynu odhan karnaa
afartan awoodood oo
aynu xusnay oo marka
cufka iyo baaxadda aadka
u weyn laga hadlayso ay tan
u dambaysaa u muuqato in ay
ugu muhiimsan tahay, laakiin aan
midna la'aanteed waxba jireen ayaa ugu
horreeya tiirraka qarsoon ama aynaan arki
karin oo samada haya ama lagu taagey. Qaar
kalena hoos baynu ku xusi, qaarna weli waa
qarsoon yihiin oo climigu ma gaadhin baa
laga yaabaa.

Sawirka inoo muuqda (A & B) waxa lagu muujey cirku dhisme Ilaal si fican isugu xidhay yahay. Kan hore waa xuub caaro oo culimada arrintam u dhuun daloola ayaa ku cabbiray in samadu u dhisan tahay sida xuubka caarada qaarkiis. Kan labaad waa sawir laga qaaday “Galaxis”, diilinkaanoodyo aad u waaweyn aadna inooga fog. Iyaga

laftooda waxa ka muuqda dhisme sida
xuubka caarada isugu dhafan, isla markaana
leh meelo la moodo in ay banaan yihiin.

taas oo dhaaka,
hulka waxa
u haysa.

Hadaba su'aasha imaanaya waxa
weeye, haddii awoodda jidashadu
foolaad u tahay afartan
awoodood oo maanta la
ogyahay oo Ilaah tiirarka
uga dhigay dhismaha
samada. Laakiin aynu
si kale oo ognahay
in awoodaaasi xisaab
ahaan la macne tahay
marka laga hadlayo laba
dhaaka, taas oo dhaaka,

◀ Wuxuu cad
in mar kasta oo
masaafadu weynato
ay awoodda jidashadu
yaraanayso ▶

Dr. Cabdullahi Spanish

G * m1 * m2 / r^2. Halka G = gravitational constant, m1 = cufka walaxa hore, m2= cufka walaxa labaad, r^2 = laba jibaarka masaafada u dhexaysa labada walax. Wawa cad in mar kasta oo masaafadu weynato ay awoodda jiidashadu yaraanayso. Tan kale waxaynu ka hadlaynaa jiidasho ka dhexaysa walaxyo isu jira masaafu lagu cabirayo (boqolaa, kumanyaal iyo malaayaan...) “light years”. Hal “light year” waa masaafada uu ifku socon karo hal sano. Kaas oo halkii ilbidhiqsi socda 299792458 m.

Jiidashada oo aynu masaafada dhow
awooddeeda kaga cabir qaadan karno
sawirkha sare (C) oo ka kooban bir-lab iyo

Sawir muujinaya godka madow «The black hole».

PHOTO THINKSTOCK

“clips”, laakiin ay muuqato in bir-labkaas yari dhulka jiidashadiisa uga awood roon yahay birahaas yar yar oo waraaqaha lagu xejiyo. Waxa marka suaashii noqotay haddii awoodda jiidashadu sidaas tahay, suurtagal ma tahay in ay isu hayso xiddigo iyo diilincaanoodyo iyo waxyaalo la mid ah oo masaaafada u dhexaysa cabbirkeedu yahay (millions to billions of light years)?

Taas oo taagan, ayaa waxa iyana meeshii soo gashay oo la ogaadey in samadu ilaa maalintii Ilaah sameeyay ay fidaysey sida aayadda inoo muuqata ee surat-Daariyat, Eebbe inoogu sheegay, waxaana la ogaadey in fidistaasi ku socoto xawligha ifka mid u dhigma. Taasina waxay sii yaraysay kaalintii jiidashada.

وَالسَّمَاءَ بَنِيتُهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا مُوسِعُونَ

Maqaal hore (Fe-xadiidka) waxaynu ku sheegnay in kownka waxa ku abuuran, beni-aadanka iyo qalabkiisa casriga ah arki karaan oo keliya wax aan ka badnayn 2%. Waxa kale oo culimadu si dadban u

dareemeen in 98% ka soo hadhay ay ka kooban tahay ogaalka maanta iyo aqoontu halka ay joogto, laba abuuroid oo kale oo la kala yiraahdo “Dark Matter & Dark Energy”.

Hadaba, baadhitaanadii u dambeeyey waxay sheegayaan in “dark matter” ay tahay xadhkaha ama xabagta isu haya oo ka masuul ka ah 90% jiidashada diilincaanoodyada iyo ururada diilincaanoodyada (Galaxis & galactic clusters) aadka u waaweyn aadkana u kala fog. Sidaas darteedna ay tahay awoodda u weyn oo kownka isu haya. Isla markaana “dark energy” ay tahay inta la ogyahay awoodda fidista kownka Ilaah sababta uga dhigay.

GEBAGEBO

Labada ayaadood oo aynu hordhaca ku soo aragnay ka sokow samadu in ay dhisme tahay aad bay Quraanka ugu soo noqnoqotay (Al-Baqara/22, Al-Anbiyaa/32, Ad-Duur/5, An-Naazicaat/27, Ash-Shamis/5). Maqaalkan kooban waxaynu ugu talo galay mar haddii samadu dhisme tahay in aynu ku dulmarno tiirkarka dhismaha

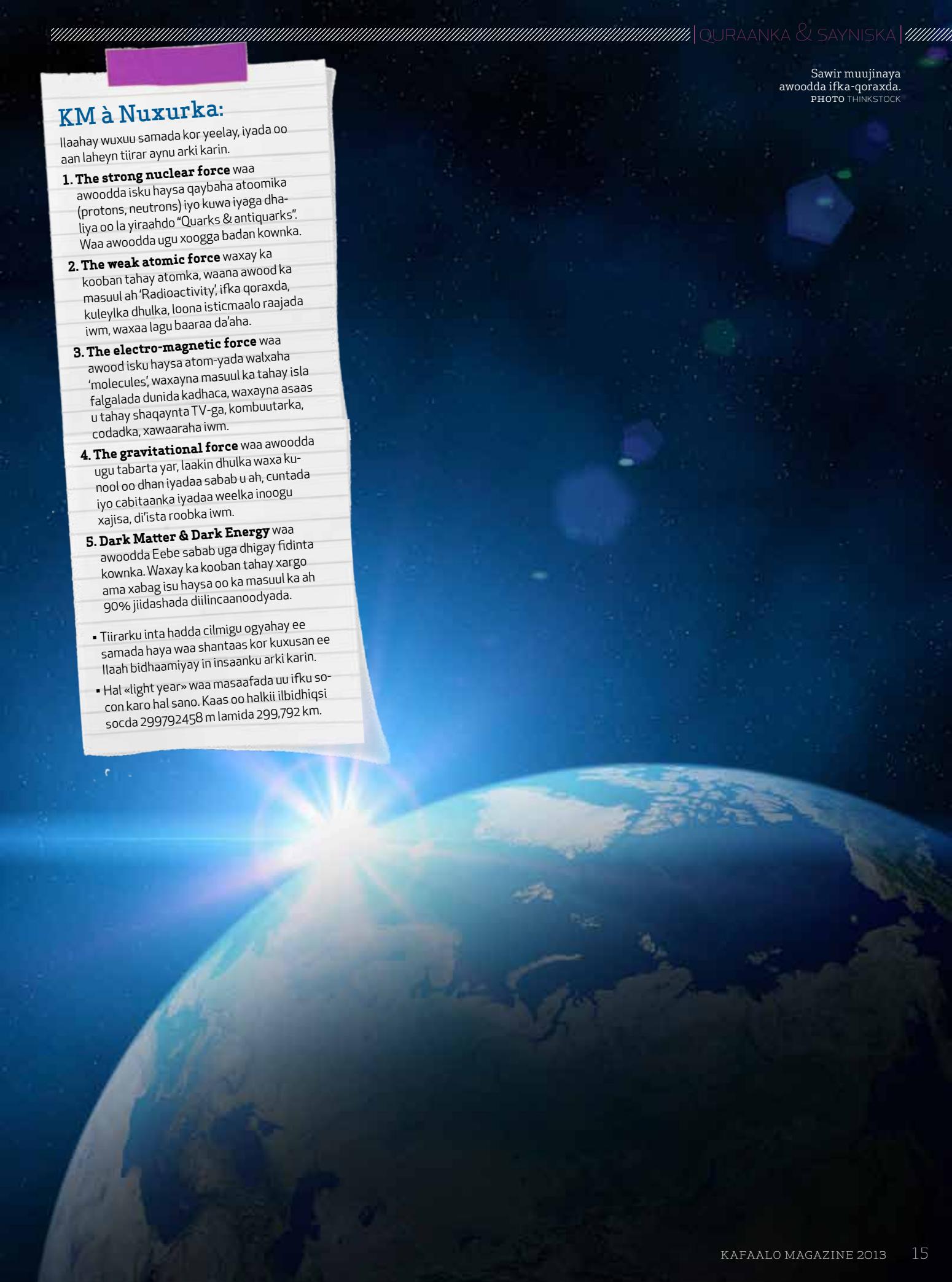
samada isu haya oo ay weliba caddahay in aynaan awood aynu ku aragno lahayn oo layna siin. Hadaba, tiirkarku inta hadda cilmiyu ogyahay waa shan (strong nuclear force, weak atomic force, electromagnetic force, gravitational force & dark matter). Waxa marka muuqata in Quraanka iyo cilmiyu isku waafaqsan yihiin in samadu dhisme tahay, isla markaana lagu taagey tiirar aynaan arki karin. Waxa intaa raaca oo aynu iyana odhan karnaal cilmiyu Quraanka waa ku waafaqsan yahay fidista samada ama kownka oo Ilaah ballan qaaday in uu fidinayo.

Laga bilaabo 1990-nadii waxa culimada arrimahan ku xeeldheeri meel isla dhigeen in awoodda fidista kownka u xilsaarani inta hadda la ogyahay tahay abuurta loo bixiyey “dark energy” oo qiyaasta 73% jiritaanka la arki karo ama si dadban loo dareemi karaa ka kooban yahay. Marka suaasha leh samadu tiirar ma leedahay waxaynu kaga jawaabi haa, laakiin waa laynaka qariyey oo ma arki karno sida labada aayadood oo tiirkarka samada ka hadlayaba ku cad.

KM à Nuxurka:

Ilaahay wuxuu samada kor yeelay, iyada oo aan laheyn tiirar aynu arki karin.

- 1. The strong nuclear force** waa awoodda isku haya qaybaha atoomika (protons, neutrons) iyo kuwa iyaga dha-liya oo la yiraahdo "Quarks & antiquarks". Waa awoodda ugu xooggaa badan kownka.
- 2. The weak atomic force** waxay ka kooban tahay atomka, waana awood ka masuul ah 'Radioactivity', ifka qoraxda, kuleylka dhulka, loona isticmaalo raajada iwm, waxaa lagu baaraa da'aha.
- 3. The electro-magnetic force** waa awood isku haya atom-yada walxaha 'molecules', waxayna masuul ka tahay isla falgalada dunida kadhaca, waxayna asaas u tahay shaqaynta TV-ga, kombuutarka, codadka, xawaarahaa iwm.
- 4. The gravitational force** waa awoodda ugu tabarta yar, laakin dhulka wuxa kunool oo dhan iyadaa sabab u ah, cuntada iyo cabitaanka iyadaa weelka inoogu xajisa, di'ista roobka iwm.
- 5. Dark Matter & Dark Energy** waa awoodda Eebe sabab uga dhigay fidinta kownka. Waxay ka kooban tahay xargo ama xabag isu haya oo ka masuul ka ah 90% jiidashada diilincaanoodyada.
  - Tiirkku inta hadda cilmigu ogyahay ee samada haya waa shantaas kor kuxusan ee Ilaah bidhaamiyay in insaanku arki karin.
  - Hal «light year» waa masaafada uu ifku socon karo hal sano. Kaas oo halkii ilbidhiqsi socda 299792458 m lamida 299,792 km.

Sawir muujinaya dareenka carada. PHOTO THINKSTOCK

Hubaashii waa la caroon, laakin waxaa la isku dhaafay xakameynta

CARADA SAAMEYNTEEDA & XAKAMEYNTEEDA

Caradu waxay burburisaa mustaqbal qof, qoysas, bulsho, qaran ama dunida oo dhan. Hadana waa dareen llaah ku abuuray bini'aadamka, laakin lagu yiri xakamee, hadii aad rabto badbaadadaada. Waxayna leedahay qaab loo xakameeyo.

DR. SAADIQ MAXAMED AXMED (ENOW)
DHAKHTAR

Jirka aadamiga waa hilib, lafo iyo dareere. Waxaa weheliya harag dusha kaga awdan oo isku haya xubnihiisa, kana difaaca shiddooyinka dibadda. Gudaha jirkaas waxaa ka jira maamul leh hannaan dowladeed oo aanan oggoleyn in uu khalal ku yimaado. Hannaanka hagaajiya cimilada gudaha waxaa la yiraahdaa Human Homeostasis. Waxaan shaki ku

jirin dhacdooyinka dibadda ka dhacay iyo ogaallada aanu heleyno in ay raad ku yeelanayaan gudaha jirka. Hannaankan aanu soo xusney wuxuu ka shaqeeyaa in uu yareeyo raadka uu gudaha jirkeena ku yeelanayo is-beddelkaas dibadda ka dhacay. Si xubnaha gudaha ah ay cimilo hagaagsan ugu wataan howlahooda joogtada ah.

Caradu waxay kamid tahay ogaallada

jirka ku soo kordha oo wax ka beddela cimiladeeda gudaha ah. Sida qaalibka ah waxay wadataa fal-celiskeeda uu weheliyo dhib iyo shiddo. Misana waxaa jira faa'iidooyin ay qofka u leedahay. Waxay qofka ka soo saartaa oo dibadda ay soo dhigtaa ogaallo uu hoosta ku-watey oo ku hayay lahan iyo kuleyl. Markaas ayaa sidii ciid la dhalan-rogey waxaa is-beddel

«Qofka markuu caroodo indhihiisu waa ay guduudanayaan, xididdadiisuna waa ay soo **fuurayaan**. Waxaasina waa kuleylka ku soo kordhaya cimilada gudaha oo dhiig-wareeggu ugu hilan culus yahay.»

Dr. Saadiq Eenow.

ku dhacayaa xaalad uu ku sugnaa qofka caroodey iyo xiriir uu la-lahaa xubnaha kamid ah bulshada ee ku hareereysan.

Markaas aaya caradii waxay dhistaan kaabab lagaga tallaabsado hog u dhexeeyey labada qof ee isu caroodey. Caradu waxay gudaha qofka ku keentaa kuleyl lamid ah midka ay biyuuh ku karkaraan ee ruxanka iyo roqmadka leh. Qofka markuu caroodo indhihiisu waa ay guduudanayaan, xididdadiisuna waa ay soo fuurayaan. Waxaasina waa kuleylka ku soo kordhaya cimilada gudaha oo dhiig-wareeggu ugu hilan culus yahay.

Casrigan la hor u-marey waxaa jira arimo weheliya nolosha reer magaalowdoy oo kordhiyey carada iyo fal-celisyadeeda burburka keena. Arintaas waxay aafiooyin ku keentey degmooyin dhaqnnaa iyo ummadu dhisnaa. Tilmaamaha foosha xun oo nolosha ku sii kordhaya, kuwaas oo aadamiga ku dhex-abuuraya in ay kala caroodaan waxaa kamid ah xaasidnimada, been-abuurka, kala-hinnaaska, xumaan isku-sameyn ta iyo ku tartanka dhaldhalaalka nolosha. Markaas aaya caradii waxay u muuqatey mashaariic lagu doono hanti. Taasi waxay khasbeysaa in la fahmo carada, si ayan gar-wadeen inoogu noqon.

Caradu waa dareen caadi ah oo qof walba uu la kulmayo noloshiisa. Waxay markhaati u tahay in qofka caroodey uu yahay adami, xagga Eebe (kor ahaaye) ka heley mudnaan oo aanan oggoleyn in la xaqiro, la ihaaneeyo ama loo geysto dhac iyo dhaawac. Waxay kamid tahay arimaha lagu bidhaansado tayada ay leedahay nolosha qofka oo qof wuxuu ka caroodo mid kale waa uu u dulqaataa. Caradu waxaa kaloo ay bidhaan u tahay caafimaad-qabka caadifadda qofka. Waa xuduudda u dhexeysa waxa uu qofku doonayo iyo waxa uu diidan tahay.

NOOCYADA DADKA CAROODA

Dadku markii ay caroodaan, waxay u qeybsamaan saddex jaad. Dadka qaarkood carada aaya xuduudda kala baxda. Markaas ayay xad-gudub dheeri ah la yimaadaan, si

Waxyaalaha kaciya carada.

PHOTO THINKSTOCK

lahankii ay caradu ku heysey uu u qaboojiyo. Dadkaasi waxay ku kacaan falal denbi ah iyo in ay ku xad-gudbaan xeerarka aadaminimo. Waxaa kaloo jira qeyb aanan damiir laheyn, kuwaas oo aanan caroon si kasta oo loo xumeeyo. Kuwaasi waa dad xanuunsan oo ka dhacsan aadaminimada. Qeybta saddexaad waxay u dhexeeyaan labada qeybood ee hore. Waa dadka caradooda ku dhisa garsoor. Waa dad aanan khaladka qaadan, iyaguna aanan dadka khalad kula kicin.

Caradu waa dareen fal-celis ah oo laga

akhrisanayo is-beddel ka muuqanaya qofka korkiisa. Waxaa raad ku leh is-beddel ka dhaca cimilada gudaha ah ee jirka. Danqasho dibadda kaga timaadda aaya waxaa ka turjumaya xaaladda nafsadeed ee gudaha ah. Markaas aaya jirkii qofka wuxuu ka jawaabayaa arinkaas. Astaamaha ay caradu leedahay ee ka muuqanaya jirka dibadda ah waxaa kamid ah ilkaha oo leysku xoqo, sacabada oo leysku qabto, dareenkoo oo kordha, dhidid oo yimaada, kuleykia jirka oo kordha, xaalad walwal ah oo qofku gelayo, ereyada ka soo baxaya qofka, codkiisa iyo

«Xilligaas uu qofku careysan yahay, gudaha jirkiisa waxaa kordhaya wadne garaaca, waxaa **kordhaya sonkorta** jirka, waxaa kordhaya dhiig-wareegga, waxaa kordhaya qaabilaadda dhiigga in uu xinjiroobo.»

Dr. Saadiq Eenow.

anshaxiisuba waa ay is-beddelayaan. Maraka qaar waxay gaarsiisa qofkeedu in uu sidii qof indhala' oo kale u dhaqmo.

ILAHAY KATIMAADO CARADU

Aqoonyahan u dhashay dalka Mareekanka ayaa sanadkii 1975-kii wuxuu soo bandhigey aragti uu carada kaga sheekeynayo. Ninkaasi oo la yiraahdo Reymond Novaco aqoontisu waxay ahayd barashada cimilo-bulshadeedka (Social-ecology), wuxuu macallin ka ahaa University California Irvine. Wuxuu aragtidiisaas ku sheegey in caradu ay ka taagan tahay saddex nooc. Mid ogaal

ah (*Cognitive*), waxay ka timaaddaa jirka gudihiisa. Mid caadifi ah (*Tension & Agitation*), waxay ka timaaddaa fal dibadda ka dhacay ka-ficil qaadashadiis. Mid anshax ah (*Behavioral*) ayaa jirta oo waxay ka timaaddaa dhaqan caro ah oo qofka abuurkiisa weheliya.

Novaco, Raymond (1986).

«*Anger as a clinical and social problem*.
Advances in the study of aggression
(New York: Academic Press.)

Jirka marka uu caroonayo waxaa danqinaya qof, ficil ama walax. Waxaa jira dareen jirka gudihiisa ku rakiban oo ka jawaaba qaabkii uu jirka ula fal-geli lahaa ficilka carada. Laba hannaan ayaa waxay yihiin kuwa ka masuulka ah jawaabta soo celiska ah oo jirku uu kaga jawaabayno carada. Iyagu waxay kala yihiin hannaanka dareen-sidaha (Central Nervous System) iyo hannaanka dheecaan-qubaha ah (Hormone Regulation). Fal-celisku waa mid dadku ay ku kala duwan yihiin. Hal-beegga farqiga u dhexeeya wuxuu la xiriiraa da'da, dhaqanka, iyo jinsiga (lab iyo dheddig). Cimilada qofku ku nool yahay qudheedu waxay raad ku

leedahay kicinta carada.

Tijaabooyin lagu sameeyey caruuraha da'doodu yar-yar tahay ee Shiihaha iyo kuwa Mareekanka ayaa waxaa lagu soo bandhigey in hal-beegga caradoodu ayan isku-mid ahayn. Tijaabo lagaga careysiinayo caruurtaas yar-yar ayaa ogaallada laga ururshey waxaa ka soo baxay, farqiga weyn ee u dhexeeya hal-beegga carada ee labada qowmiyadood. Caruuraha Shiihaha ayaa xaalad kasta oo ay ku jiraan waxay ku sugan yihiin in ay yihiin kuwo deggan oo caradu ku yar-tahay. Iyaga oo sariirta saaran, soona jeeda ayaa maro wejiga laga saarey. Caruurga Shiihaha, si tartiib ah ayay maradii isaga qaadeen. Tijaabadii taas dhiggeeda ahayd oo caruurga Mareekanka laga qaadey, waxaa muuqatey in fal-celiskoodu ahaa in ay si xooggan maradii isaga qaadeen.

Caradu maahan mid raadkeeda laga garto kuleylka ama qabowga qofka caroodey. Bal waxay leedahay jahooyin kale oo lagu helo xooggeeda. Waxaa kamid ah meeshaa ay caradu ka dhacdey (locus), fal-celiska (reaction), qaabka fal-celiska (modality), xoogga fal-celiska (impulsivity) iyo yoolka (objective). Xiriir kasta oo ka dhexeeya arimahaas aanu soo xusney waxay xoog ku kordin-kartaa carada qofka. Arimaha ugu badan oo dadku ay ka caroodaan waxaa kamid ah in ay xumaan kaga timaaddo qof kale. Weliba caradu waxay sii xooggan tahay markii qofkaasi uu yahay qof aad adigu horey u wanaajisey, welina aad wanaaggiisa ka shaqeeneysid. Sidoo kale waxaa laga

caroodaa markii uu qof khaldan uu soo dhex-galo arin aanan isaga khuseyn ee adiga ku khuseysa. Marar ayaa carada waxaa dhaliya qofka caroodey oo is leh caradaada arin ayay saxeysaa. Marar kale qofku wuxuu ka caroodaa ficol uusan ka caroodeen haddii uu isagu ahaan lahaa midka falkaas sameeyey.

Waxaa kaloo la ogaadey, carada dumarka in ay ka badan tahay midda ragga. Badanaa carada dumarka waxaa kiciya dadka ku hareereysan ee qaraabada la ah.

Halka carada ragga, sida qaalibka ah ay sababa u tahay dad ka dheer oo aanan qaraabo la ahayn. Waxaa kaloo dumarku ay caan ku yihiin in caradoodu ay si tartiib ah u soo kaceysyo, halka carada ragga ay mar qura qarxeysyo oo ay gaarto meeshii ugu danbeysey. Caruurta ayaa iyagu waxay leeyihiin sabab ay ka mideysan yihiin oo carodooda

◀ **Rasuulka scw**
- **Wax barta, oo fududeeya oo ha adkeynina. Haddaad carootona aamus, oo haddaad carooto aamus oo haddaad carooto aamus.»**

Dr. Saadiq Eenow.

kicisa. Waxay tahay yool ay ku socdeen oo laga hor-joogsado. Kicinta carada waxaa kaloo ay la xiriirtaa xaaladda maskaxda iyo fasiraadda ay ku sameyso qiimeynta waxaa laga caroodey.

NATIIJOYINKA CARADU KUDHAMAATO

Caradu waxay leedahay laba natiijo oo midkood ay ku dhamaato. Waxay yihiin ama weerar uu qofka careysani qaado ama in uu ka baxsado wixii ka careysiyyey. Xilligaas uu qofku careysan yahay, gudaha jirkiisa waxaa kordhaya wadne garaaca, waxaa kordhaya sonkorta jirka, waxaa kordhaya dhiig-wareegga, waxaa kordhaya qaabilaadda dhiigga in uu xinjiroobo, waxaa kordhaya

Natijjada carada
PHOTO THINKSTOCK

hormoonka carada (Adrenalin). Howlahaas oo dhan waxay yihiin diyaargarow uu jirku ku helayo xooggii uu ku dagaal-geli lahaa ama ku baxsan lahaa. Is-beddelkaas xooggan oo ku dhacaya cimilada gudaha jirka, ayaa wuxuu yahay midka shiddada keenaya. Caradu waxay markaas dhaawac u geysaneysaa qofka caroodey naftiisii, jirkiisii iyo anshxiisii.

Dhaawaca ay caradu u geysato nafta waxay tahay, qofka carada badan waxaa ku yaraanaya awoodda hal haleelka iyo itaalka fekerka. Wuxuu u iilanayaan in uu wax bur-buriyo in ka badan iilashadiisa wax-dhis. Ugu danbeynta carada waxay u noqoneysaa caado oo mar walba qalbigiisa waxaa ka curanaya gufaacooyin u muhoonaya in uu caroodo.

Sidaas si lamid ah ayay caradu u dhaawacdaa xubnaha jirka.

Waxay kor u dhigtaa cadaadiska dhiig-wareegga. Markaas ayaa

xididdada dhamaan waxay la fuurayaan cadaadiskii dhiigga. Waxaa dhaawacmaya xididdada yar-yar. Gaar ahaan kuwa muhimka ah ee wadnaha quudiya. Arintaas ayaa waxay sabab u noqotaa in dadku ay u dhintaan carada. Qofka carada badan waxaa ka xumaada anshaxa oo ma uu lahan dad la dhaqan. Ficil walba oo hortiisa ka dhacaya wuxuu ka raadinayaa wax uu ka caroodo, isaga oo arintaas daawo uga dhigaya xanunka ay caradu ku heysa. Markaas ayaa dadku kahanayaan, isaguna kahanayaan dadka. Aqoonyahannadu waxay tilmaameen caafimaadka ku jira marka ay caradu yar-

tayah. Waxay sheegeen in qofkaasi ay u hagaagsan tahay cimiladii gudaha ee jirkiisa. Taasi waxay xasillooni u keentaa xubnaha gudaha iyo shaqadooda.

DAAWOOCINKA CARADA

Aadamigu wuxuu isku howley in uu helo arimo lagu maareeyo carada, si loo debciyo lurka ay ku heysa qofka. Aqoonyahannadu u kuur-galey arintaan waxay maareyntii ku soo koobeen laba arimood. Waxay kala yihiin nafta oo la edbiyo, in laga fogaado waxyaabaha carada keena. Diinta Islaamka oo wax walba oo aadamiga nafac u leh ayan sheegiddeeda ka tegin, ayaa wax walba oo aadamiga lur ku haya dawadeedana ayan ka tegin. Adeegihii Eebe suubanaa Maxamad

ahaa (*shacni iyo nabadgelyo dushiisa ha ahaatee*) wuxuu inoo tilmaamey ciinwaan weyn oo uu inagu barayo carada. Waxay ahayd in dadka kan u xoogga weyn uu yahay kan naftiisa legda marka uu caroodo. Ciinwaankaas waxaa weheliya dawooyin saddex ah oo xanuunka carada lagu daweeyo.

Nin carooday.
PHOTO THINKSTOCK

Dawada koowaad waxay tahay, marka la careysan hayah in la aamuso oo aanan la hadlin. Ooraah uu warinayo Ibnu Cabaas, run sheegihii aanu rumeyney risaaladiisa, adeegihii Eebe ee suubanaa (*shacni iyo nabadjelyo dushiisa ha ahaatee*), wuxuu yiri:

«Adeegihii Eebe wuxuu yiri: Wax barta, oo fududeeya oo ha adkeynina. Haddaad carootona aamus, oo haddaad caroota aamus oo haddaad caroota aamus».

Ujeeddadu waxay tahay in caradii aanan ficiil la raacin. Waayo haddii ay taasi dhacdo waxaa hur iyo kul ku kordhayaa jirkii gudaha ka gubanayay. Waxaa xigaya shiddo culeyskeeda aanay ku ekeyn qofka carodey iyo kan loo carodey oo keliya. Bal u gudbeysa bulshada ay ku dhaqan yihiin iyo dadka ku gadaafan.

Dawada labaad waxay tahay in qofka uu beddelo xaaladda joogsiga ama fadhi oo uu ku sugaran yahay. Waxaa jira ooraah uu suubane Maxamad (sh.n.d.a.) sheegey, taas oo uu ka tebinayo saaxibkiis Abaa Thar Al-Qafaari. Ooraahdu waxay ahayd sidan:

«Haddii uu midkiin caroodo isaga oo taagan, ha fariisto. Haddii caradu ay ka tegi weyso ha is-legdo».

Is-beddelka xaaladda joogsiga iyo fadhiga, waxaa isku beddelaya kororka labada hormoon ee kala ah Adrenalin iyo Noradrenalin. Labadaas hormoon oo labaduba ay ka yimaadaan qanjirka kelyaha korkooda saaran (Adrenal Glands) ayaa waxay leeyihin tilmaan ah in ay danqiyaa unugyada dareenka (neurotransmitters). Hormoonka Adrenalin wuxuu soo qubtaa marka ay xaaladdu adag-tahay sida xaaladaha cabsida iyo carada. Waxaa markaas qofkii ku kordhaya wal-walka, wadne garaaca, heer-kulka jirkka, heerkka sokorta ee dhiigga, iyo cadaadiska dhiig-wareegga. Sidaa darteed dadka dhiig-karka qaba ama sonkorta, waxaa lagula taliyaan in ayan caroon. Waayo waxay ku keeni kartaa wadnaha oo joogsada (Heart Attack) ama maskaxda oo dhiig ku furmo (Stroke). Hormoonka Noradrenalin wuxuu la shaqeeyaa nasashada iyo xasilloonida. Marka ay is-beddesho xaaladda qofka ee ah joogsiga iyo fadhiga, hormoonkan wuxuu kordhayaa shan jibbaar. Waxaa halkaas ku cad, run-badaniihii aynu risaaladiisa rumeyney, rasulkeenii suubanaa (sh.n.d.a.) in uu run ku sheegey ooraahdiisii dawada labaad ahayd ee carada.

Dawada saddexaad ayaa iyana waxay tahay in marka la caroodo, inta biyo la qaato la weeseysto. Ooraah da dawadaas xambaarsan waxay tahay, ereyadii laga dhaxley adeegihii Eebe ee suubanaa (shaenii iyo nabadjelyo dushiisa ha ahaatee), kuwaas oo ahaa:

«Caradu waxay ka timid sheydaan, shedaankuna waxaa laga uumey dab, dabkuna biyo ayaa damiya. Haddaba haddii uu qofkiin caroodo, ha weeseysto».

Sunan Abuu Daa 'uud

4784, Axmad 4 / 226.

Ooraahdan dhab ahaanteeda waxaa ka markhaati kacaya aqoonta Ifka Haalo, taas oo soo bandhigtey sawir laga akhrisan karo raadka ay biyaha weesadu ku yeelanayaan qaboojinta cimiladii kululeyd ee jirkka gudhiisa ahayd. Isbeddellada midabyada haalo ayaa waxay muujiyaan weesada laga danbeysiyo carada, in midabyadu ay ku noqonayaan sidii ay ahaayeen markii uu qofku caadiga ahaa. Qofkii Eebe ku anfacayo tusaale ugu filan inaana la caroon oo weliba wax been ah aan loo caroon, si jirkka iyo bulshadu inoogu caafimaadaan.

Nuxurka

- Human Homeostasis waa hanaan ka ilaaliya dareenda dibada inay raad ku yeeshaa gudaha jirkeena.
- Caradu waxay kamid tahay dareenada jirkka uga yimaada dibadda, waxayna gudaha qofka ku samaysaa kuleyl lamid ah midka ay biyuuhu isla rogrogaa oo kale.
- Habdhaqanada caradu kadhalato oo foosha xun waxaa kamida: xaasidnimada, been-abuurka, kala-hinnaaska, xumaan isku sameynta iyo ku tartamidda dhaldhalaalka dunida.
- Dareenka carada wuxuu ka marag kacayaa in qofka carooday uu yahay insaan, waxayna kamid tahay arimaha lagu bidhaansado tayada qofka noloshiisa waxa uu ka carooday iyo wuxuusan ka caroon.
- Falceliska dareenka carada waxaa saameyn kuleh da'da dhaqanka, jinsiga iyo cimilada qofku kudhex nool yahay.
- Dumarka caradoodu si tartiiba ayay usoo kacdaa, waxaa inta badan kiciya qaraabadeeda
- Carada ragga mar qura ayay qaraxdaa, waxaana kiciya dad ka fog.
- Natijjada caradu ku dhamaataa
  - » Weerar uu qofka careysani qaaday
  - » Baxsad inuu yahay

Dadka carooda u qaybsamaan 3-nooc

- 1) Xuduuda ayay kala ayay baxdaa
- 2) Dad caradooda kudhisaa garsoor
- 3) Kuwo aan damiir caro laheyn

Galaamada lagu garto muuqaalka carada waxaa kamida

Dhidid badan, kordhid kuleylka jirkka, isbedelka codka, isticmaalka erayada ilkaha oo la isku garaaco, sacabada oo la isku qabto, dareenka oo kordha

Caradu waxay ka timaadaa sedex ilood - Reymond Novaco:

- 1) Mid ogaal - jirkka gudhiisa
- 2) Mid caadifi - falcelis dibadda
- 3) Mid anshax - qofkaa kudhashay sidaa

Xoogga carada waxaa lagu cabiraa:

- 1) Meesha ay caradu kadhaday (locus)
- 2) Falceliska (reaction)
- 3) Qaabka falceliska (modality)
- 4) Xoogga falceliska (impulsivity)
- 5) Ujeedka (objective)

Caradu waxay dhaawac u geysan qofka carooday naftiisii, jirkiisi iyo anshaxiisi

- a) Awoodda wax haleelidda iyo iitaalka fakarka qofku xoog u weecan
- b) Kor u qaadaa cadaadiska dhiig-wareega
- c) Qofka waxaa ka xumaada anshaxa oo malaha dad la dhaqan

Daawooyinka carada

- 1) Markii la carodo, in la aamuso
- 2) Qofku inuu bedalo xaaladda uu ku sugaran yahay (fadhi, istaag iwm)
- 3) In la weysaysto

Taalada Ibnu Sinaa magaalada Doshanbeh, dalka Taajikistan.

Culimadii Islaamka & Cilmigii ay dunida uga tageen

IBNU SIINAA

Ibnu Siinaa dunida wuxuu dunida uga tagey dhaxal cilmiyaad ilaa manta lagu liibaanay, wuxuu qoray in kabadan 450 buug, waxaa ka badbaaday 250. Sidee 57-sano gudohood intaas ugu qabtay?

DR. SAADIQ MAXAMED AXMED (ENOW)
DHAKHTAR

KORIINKIISI & MAD-HABTII AABIHII

Ibnu-Siinaa, wuxuu magaciisu ahaa Abuu Cali Al-Xuseyn bin Cabdullaahi. Wuxuu kamid yahay ragga ku hanaqaadey aqoonta iyo hal-abuurka oo taariikhda aadamiga lagu xushmeeyo. Gaar ahaa wuxuu kamid yahay aqoonyahannada u kacay muslimiinta, xilligii baraarugga nololeed iyo casrigii dahabiga ahaa ay ku suggaayeen dadka muslimka ah. Waa caalim diineed, filosoof, dabiicad yaqaan, cir-barad, xisaabyahan, suugaanyahan, iyo takhtar. Wuxuu tusaale u yahay ragga nasiibku saacidey oo dadaalka ku heley hibooyinka kala duwan. Waa shakhsiyad lagu faano wax-qabadiisii, taas oo aadamigu uu mahadiyey. Ogaallda laga hayo taariikh-nololeediisii waa ay yar-yihii. Waa ogallo kooban oo ay ka qoreen ardeydiisi.

Isagu wuxuu ku dhashey Afshona oo ah tuulo ka tirsan degmada Bukhaara (Uzbekistan). Wuxuu noolaa muddadii u dhexeysey 980 -1037. Xilligiisii waxaa loo yihiin shiikhii madax-weynaha ahaa. Reer galbeedkuna waxay u yaqaaniin boqorkii takhaatiirta. Wuxuu qorey buugaag ka badan 400 oo aqoonta funuunteeda kala duwan ah. Wax badan ayaan lumey, tiro 200 ah ayaan hadda laga hayaan. Yaraantiisii

waxaa wax barey aabihiis oo ahaa nin raacsan culimada mad-habta Ismaaciiliyada. Waa mad-hab ay rumeysan yihiin koox shiicada kamid ah oo qaatey diin lagu barxey aragtiiyal uu ka tegey filosofkii Giriigga ahaa Aflaadoon. Waxaa kaloo jiray nin ahaa walaalkiis ka weyn oo sida aabihiis qaatey mad-habta Ismaaciiliyada. Laakiin sida laga hayo qoraal uu ka tegey Ibnu Siinaa, isagu ma uusan qaadan mad-habtaas. Qoraalkas ayaa wuxuu ku sheegayaa sidaan:

Anigu waan dhegeysan jiray, waana aan haleeli jiray waxay sheegayaan. Laakiin qalbigeygu marna ma uusan aqbalin.

Marka uu dhalanayey Ibnu Siina, aabihiis wuxuu guddoomiye gobol u ahaa nadaamka boqortooyadii Samaniida ee ka talin jirtey gobollada Aasiyada Dhexe. Xilka uu hayay ka-sokow, odehyga Ibnu Siina dhalay wuxuu ahaa nin xushmad weyn ku lahaa bulshada, gaar ahaan culimadii mad-habta Ismaaciiliyada. Yaraantiisii Ibnu Siina, in-

kasta oo uusan qaadan mad-habti aabihiis, misana wuxuu si xooggan uga faa'iideystey dooddii badneyd oo aqalkooda ku dhex-mari jirtey culimadii iyo aqoonyahannadii badneyd ee soo booqanayay aabihiis.

MACALIMIINTIISI & BARASHADA CILMIGA

Toban jirkiisii wuxuu si fiican dusha uga qeybey Quraanka. Dabadeed wuxuu

markiiba guda-galey in uu barto suugaanta, fiqhiga, falsafadda, dabiicadda iyo caafimaadka. Waxaa

kaloo uu yihiin suugaan badan iyo sheekooyn ay dadku iska dхахли-jireen. Aqoontaas uu yaraanta ku heley waxay gaarsiisey in uu xiiso u qaadlo barashada iyo raadinta

ragga aqoonyahannada ah.
«Iimaanka aan Eebe rumeysnabay waa mid aanan ruxmaneyn. Haddiise aan sidaan ahay gaal ku ahay, adduunka qof muslim ah ma jiro.»

Ibnu Siinaa.

Aqoonta uu xiisaha gaarka ah u qaaidey waxay ahayd aqoonta caafimaadka (Takhtarnimada). Isaga oo wil yar ah ayuu bilaabey in uu ku fogaado akhriska kutubada aqoonta caafimaadka. Isla-markaas wuxuu wakhti badan ag fadhiyi

jiray culimada ku xeel-dheer aqoonta caafimaadka. Isaga oo da'diisu ay tahay 16-jir, ragga uu hugsigooda wax ku bartey waxaa kamid ahaa Ibnu Sahal Al-Museymi iyo Abu Al-Masnsuur Al-Xasan Al-Qamari.

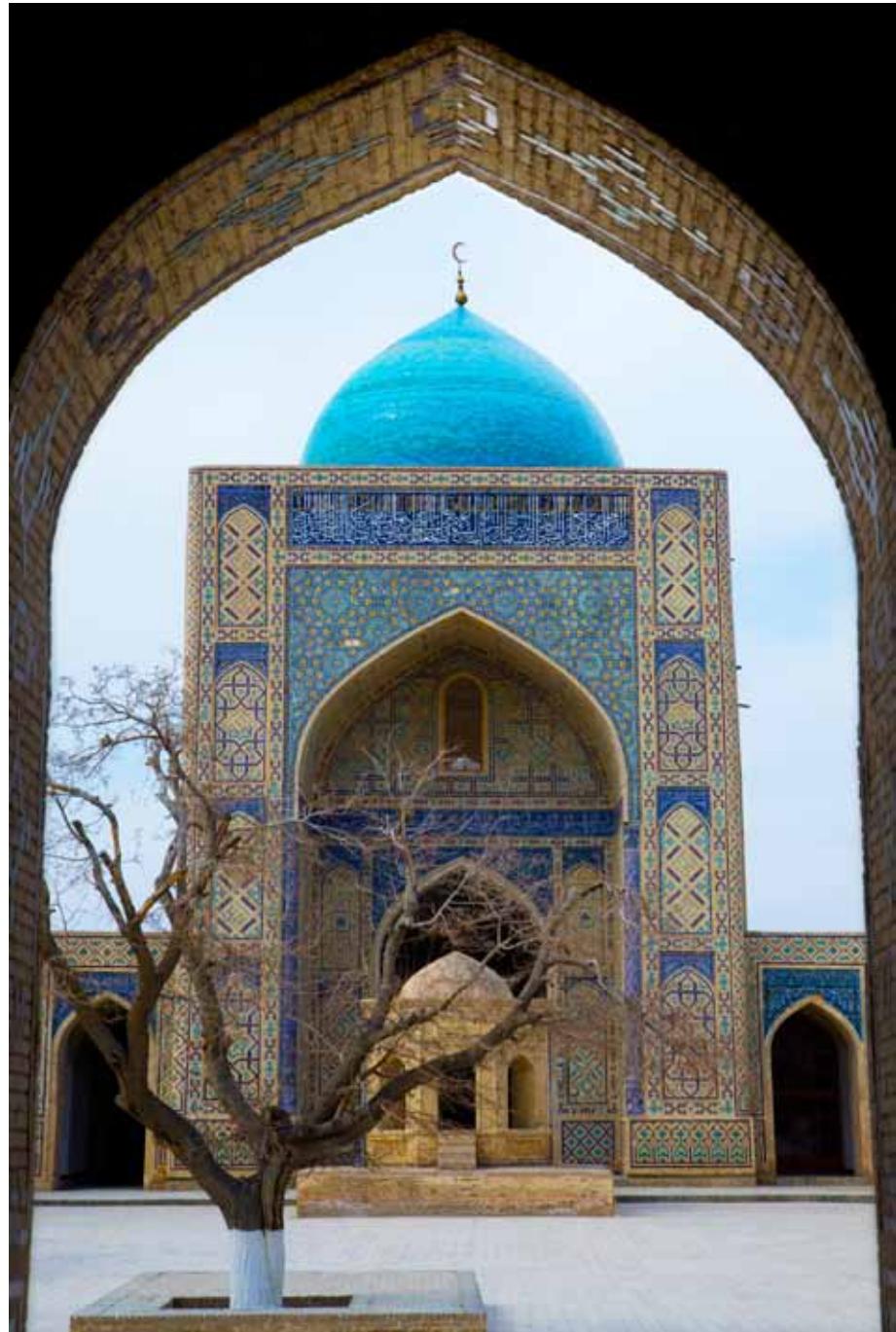
Macalinkiisi ugu horeeyey ee uu ka barto aqoonta falsafadda iyo suuragalka (Logic) wuxuu ahaa Cabdullaahi Al-Naa'iili. Isaga oo 18 jir ah ayuu ka tegey, kadib markii uu gaarey heer uu ku fahmo in uu la aqoon yahay dadka waaweyn ee ku dhaqan degmadii uu joogey. Wuxuu markaas u banbaxay in uu isagu wax is-baro oo uu ku fogaado akhriska. Isaga oo arinkaas ka sheekeynaya wuxuu yiri: «*Habeenimadii gurigeyga ayaan tegi jiray, markaas ayaan feynuusta intaan shito horteyda dhigan jiray. Waxaan isku howli jiray dhigaal iyo akhris. Markasta oo ay hurdadu iga adkaato ama aan dareemo tabar-darri, waxaan isku toosin jiray koob sharaab ah oo aan caboo illaa uu xooggeygi uu ii soo noqdo. Dabadeed waxaan ku laaban jiray akhriskii.*

Isaga oo dhallinyaro ah ayuu wuxuu bilaabey in uu dadka bilaash ku daweyyo si uu ajar uga helo, isla-markaas uu aqoon uga kororsado. Dadka uu daweyey waxaa kamid ahaa nin layiraahdo Suldaan Nuux Ibnu Mansuur Al-Samaani. Isagu wuxuu ahaa amiirkka ka talinayay degaanka. Ibnu Siina xilligaas da'diisu waxay ahayd 18 jir. Caafimaadkii uu Suldaanku ku heley daweyntii wiilka yarka ah, Ibnu Siina Waxay u saamaxdey fursad uu kaga mid noqdo xaashida Suldaanka ku hareereysan.

ARAGTIYADIISI

Waxaa lagu tilmaamaa in uu ahaa macalinkii saddexaad Arostoo iyo Furaabi dabadood. Waxaa lagu naaneysi jirey Arostihii muslimka ahaa. Isagu meelo badan oo ah faham aragtiyo nololeed iyo kuwo aqooneed wuxuu ku ahaa nin ka horeeyey casrigiisii. Wuxuu si xooggan isugu howley cilmiga, laakiin taas kama ayan mashquulin in uu ka qeyb-qato noloshii caamka ahayd ee xilligiisii jirtey. Wuxuu la noolaa dhibaatooyin bulshadeed iyo heyjado fikradeed. Wuxuu ka qeyb-qatey farsamadii baraarugga aqooneed iyo il-baxnimada. Howlihiisii waxay raad xooggan ku lahaayeen in la tir-tiro caqliyaddii iyo aragtiyaalkii jirey. Taasina waxay ka muuqataa fikradhiisii iyo qoraalladii uu ka tegey.

Ibnu Siinna ma noqon mid u dabran aragtiyaalkii ay ka tageen raggii ka horeeyey, bal wuxuu ahaa nin ka faallooda isla-markaana naqdiya aragtiyaalkaas. Markaas ayuu wuxuu u bandhigaa muraayad caqli ah. Wixii uu caqligisa iyo qalbigisa uu ku qanco waa uu qaadan jirey, weliba inta ka

Masjidka Poi Kalon ee Bukhaara.

PHOTO THINKSTOCK

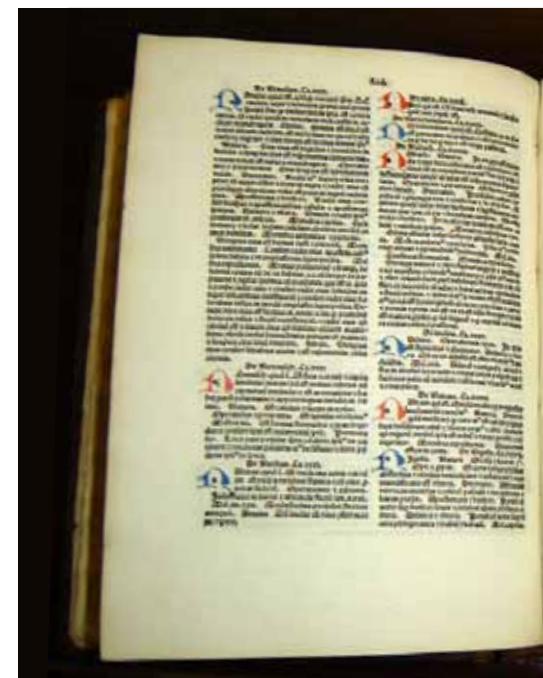
shaqeeyo ayuu wax ku kordhin jirey. Wuxuu oran jirey: «*Filosofintu waa kuwo marna khaldama marna asiiba sida dadka kale. Mana ayan ahan kuwo khaladka ka reeban.*

Sidaa darteed wuxuu si xooggan ula dagaalamay curaafyeysiga oo xilligaas ahayd howl aad u fafsan. Wuxuu kaloo ka hor-yimid aragtiyaal kamid ahaa aqoonta kiimikada oo ay dejieen rag isaga ka horeeyey, kuwaas oo sheegey in macdanta qaarkood ay isu beddeli karaan dahab. Wuxuu sheegey in walxuhu ayan

si dabiici ah asaaskooda u beddeli karin, cunsur walbana uu wato waxyaabo uu ka rakiban yahay oo sugan. Caqligisii faxnaa iyo garashadiisii badneyd wuxuu ku darey dadaal badan, markaas ayaa wuxuu noqdey nin la xasdo. Rag badan oo xilligiisii noolaa ayaa la dagaalamay oo ku sheegey in uu gaalnimo ku dhacay. Isaguna waa uu iska celin jirey oo wuxuu ugu jawaabi jirey: «*Jimaanka aan Eebe rumeynsnahay waa mid aanan ruxmaneyn. Haddiise aan sidaan ahay gaal ku ahay, adduunka qof muslim ah ma jiro.*

Koleej lagu tababaro shaqaalaha caafimadka magaalada Afshona, loogu magac daray Ibnu Sinaa

Kitaabkiisa Qaanun Caafimaadka yaal Library of Center, San Antonio, USA.

CILMI-BAARISYADIISI

Ibnu Siina wuxuu lahaa hibooyin aqooned iyo mid suugaaneed oo kala duwan. Aqoonta cir-baradka (*Astronomy*) oo kamid ah arimaha uu isku-howley, wuxuu daba-gal ku sameeyey meeraha Dusaa (*Mercury*). Isaga oo ku eegaya firo qaawan (indhaha) ayuu wuxuu raad-raac ku sameeyey meereysiga xiddiggen. Degmada Asfahaan iyo Hamadaan oo labaduba ay ku yaaliin dalka liraan ayuu ku sugnaa markuu baaritaankan sameynay. Natijadii uu soo bandhigey waxay noqtey kuwo dhab-ahaantooda la xaqiisadey dhowr qarni dabadeed. Waxyaabaha uu ka sheegey waxaa kamid ah in xiddiggen uu yahay dhobic ku kor-taal qorrxada. Taasina waxay xaqiijisey in xiddigga Dusaa uu yahay midka ugu dhow qorrxada. Ibnu Siinaa wuxuu ku fogaahey daba-galka hayaanka xiddigaha iyo is-beddellada ay ku keenaan waayaha. Goor danbe wuxuu hal-abuurey agab loo adeegsado firada cirka. Arimahaas wuxuu ka diyaariyey qoraallo badan. Waxaa kamid ah:

- 1) Daba-galka Guud ee Cirarka
- 2) Dhambaalka Agabka Daba-galka Cirarka
- 3) Kitaabka Malluug-Cireedyada
- 4) Kitaabka Qaabkii Daba-galka iyo Sidii loogu Dabbiqi lahaa Aqoonta Dabiicadda
- 5) Maqaal la Xiriira Qaabka Dhulka uu Cirkka ka yahay iyo in uu Dhexda kaga yaal
- 6) Kitaabka Burinta Xeerka Curaafsiga Xiddigaha

Aqoonta Dhul-baradka (*Geology*) wuxuu wax ka diyaariyey dhismaha dabaqadaha dhulka, gaar ahaan macdanta iyo sida ay sameysmaan dhagxanta iyo buuraha. Wuxuu xusey in ay ka sameysmeen dhoobo qoyan oo wax ku dheehan yihiin, taas oo wakhtigu uu raad ku yeeshay. Dhul-gariirka ayuu isna wuxuu ku sheegey in uu yahay dhaqdhaqaqku yimaada gabal kamid ah dhulka. Sababtana wuxuu ku sheegey in ay tahay dhacdo ka imaneysa meelo fog oo hooseeya, kaas oo xarakadiisu ay dhaqdhaqaajineyo wixii ka koreeyey. Waxaa kaloo uu ka waramey daruuraha iyo sida ay u sameysmaan. Wuxuu tilmaamey in ay tahay qaac-baxa biyaha iyo dhadada, kuwaas oo kuleylka dartiis kor u baxa. Dabadeed markii uu ku dhaco qabowga hawada sare, daruur noqda.

Aqoonta dhir-baradka (*Botanics*) ayuu wuxuu siiyey ahmiyad gaar ah. Diraasaad aqooned oo gaar ah ayuu wuxuu ku leeyahay dhirta dawooyinka. Wuxuu sameeyey tijaabooyin uu is barbar-dhigayo xididdada dhirta, caleemaha dhirta iyo ubaxa dhirta ee kala duwan. Mid walibana si tifaftiran ayuu u tilmaamey, isaga oo si hoose u fasilaya. Wuxuu kaloo wax ka sheegey ciidda iyo noocyadeeda, iyo weliba canaasirta raadadka ku leh koritaanka

dhirta. Sidaas si lamid ah ayuu uga waramey cimilada kaalmeysa dhir-bixidda.

Aqoonta Dabiicadda (*Physics*), Ibnu Siina wuxuu kamid ahaa culimadii Muslimka ahaa kuwoodii ugu horeeyey ee u gogol-xaarey aqoonta casriga ah ee dhaqdhaqaqyada (*Dynamics*).

◀Wahmigu
waa cudur,
xasillooniduna waa
caafimaad, **Sabarkuna**
waa tallaabadiisii
ugu horeysey oo lagu
caafimaado.▶

Ibnu Siinaa.

Isaga ayaa mahadda iska-leh dejinta xeerka I-aad ee dhaqdhaqaqyada (*First Law of Motions*). Kaas oo sheegaya in jurmiyadu ay yihiin kuwo taagan ama ku sugar socod nadaamsan inta uu dibadda kaga imanayo xoog dhaqaajiya.

Arintaas ayuu Ibnu Siina sheegey xilli 600 oo sano ka horeysey markii uu sheegey Isaak Newton. Waxaa kaloo uu si toos ah u haleeley farqiga u dhexxeeya xawaaraha socodka ifka iyo midka codka. Taas oo qudheedu ah arin uu Isaak Newton ogaadey 600 oo sano dabadeed.

Aqoonta falsafadda oo uu ku fogaadey wuxuu ka qorey kutub badan. Waxaa kamid ah Al-Ishaaraat oo uu ku soo bandhigayo mad-habtii Arastoo. Wuxuu ku soo dhoweynayaas diinta Islaamka. Sidaa darteed wuxuu ahaa minkii ugu horeyey ee ku dhiirada falsafadda leys barbar-dhigayo risaalada Islaamka iyo falsafadiihii Giriigga. Wuxuu markaas ku dhowaadey aragtiyaalkii filosoofkii ahaa Al-Furaabi oo qudhiisu lahaa argtiyaal falsafadeed oo qallafsan. Waxaa

The University of Taxes Health Sceince

Nuxurka:

- Magaca Ibnu Siinaa - Abuu Cali Al-Xuseyn bin Cabdullaahi, wuxuu noolaa sanadihii 908 - 1037 miilaadi.
- Wuxuu ahaa caalim diineed, filosoof, dabiiccad yaqaan, cir-barad, xisaabyahan, suugaanyahan, iyo takhtar.
- Wuxuu ku dhashay Afshona, degmada Bukhaara, dalka Uzbekistan.
- Culimada uu wax kabartay waxaa kamid: Cabdullaahi Al-Naa 'ili, Ibnu Sahal Al-Museymi iyo Abu Al-Masnsuur Al-Xasan Al-Qamari.
- Wuxuu qoray in kabadan 400 buug oo ay ugu caansan yihiin Qaunuunkii Caafimaadka, Al-Ishaaraat, Musaaracatu Al-Masaaric, Al-Shifaa. Kitaabkiisa Qanuunka Caafimaadka aad ayaa looga faa'iiday. Takhaatiirta caanka ah ee kitaabkaan uu marjica u ahaa waxaa kamida: Ibnu-Nafis, Al-Fakhr, Al-Raazii iyo Al-Qudb Al-Shiiraazi.
- Waxyaalahuu marhore ogaaday oo uu sheegay waxaa kamid ah:
  - » In meeraha Dusaa (Mercury) yahay dhobic ku kor-taal qorraxda.
  - » Macdanta, dhagxaanta iyo buuraha inay ka samaysmaan dhoobo qoyan oo wax lagu dheehay, kadib wakhtigu raad ku yeeshay.
  - » Dhul-gariirku inuu yahay dhaqdhaqaq kayimaada meel fog oo hooseysa.
  - » Daruuruuhu inay kadhashaan qiiqa biyaha iyo dhadada ee kor ubaxa, kadibna markii uu kudhaco qabow, daruur isku bedala.
  - » Dajinta & falangeynta 'First Law of Motions' 600 sano kahor Isaak Newton.

kaloo kutubtiisa falsafadda kamid ahaa Musaaracatu Al-Masaaric iyo kitaabka la yiraahdo Al-Shifaa.

Aqoonta xisaabta qudheedu door ayuu ka qaatey Ibnu Siina oo wuxuu ka qorey kutub badan. Waxaa kamid ah kitaabka la magac-baxay Dhambaalka Xagasha, kitaabka Soo Ururinta Arithmeetikada iyo kitaabka Aqoonta Hey'adda. Ibnu Siina waxaa kaloo uu wax ka qorey aqoonta dabiqadda. Wuxuu ka tegey kutub ay kamid yihiin Dhambaalkii xoolaha iyo Dhirta, Dhambaalkii Fagaagga, Jurmiyada kore, Onkodka iyo Biriqda. Xeerarka Dhaqaajiya Jurmiyada Taagan.

TAKHASUSAADKIISI CAAFIMAADKA

Wax-qabadkii Ibnu Siina, meesha ugu xoogga weyn waa dhanka aqoonta caafimaadka. Wuxuu ka qorey kutub badan oo ay kamid yihiin Kitaabka Dawooyinka, Kitaabka Ka-fogeysta Korka Aadamiya Dhibabk oo Dhan, Dhambaalka Siyasadda Jirka iyo Ahmiyadda Cabitaanka, Dhambaalka kala Dhig-dhigga Xubnaha Aadamiya, Dhambaalka Dawada iyo Raashinka. Midka ugu qiimiga badan wuxuu yahay kitaabla uu ku magacaabey Qaunuunkii Caafimaadka ee uu qorey sanadkii 1025-kii. Wuxuu si habeysan ugu soo urushey aqoonta caafimaadka intii xilligaas laga yihiin.

Kitaabkaas oo muddo dhowr qarni ah aadamiya dunida ku nool uu u adeegsanayay

aqoonta caafimaadka ayaa afaf badan lagu turjumey. Kitaabku wuxuu ka kooban yahay shan qeybood oo mid waliba uu yahay kitaab weyn. Kitaabka koowaad wuxuu ka hadlayaa waxa ay yihiin cudur iyo caafimaad iyo qaababka daweynta. Waxaa kaloo uu ka hadlayaa qalliinka. Kitaabka labaad wuxuu ka hadlayaa aqoonta dawooyinka (*Pharmacology*). Wuxuu ku xusey saddex arin oo uu ka dhaxley tijaabooyin aqooneed ee uu sameeyey. Waxay yihiin, daawo cudurka ku haboon (*indication*), daawo aanan ku habooneyn (*contra-indication*) iyo dhibaatooyinka ka dhasha dawooyinka (*side effects*).

Kitaabka saddexaad wuxuu ka hadlayaa cudurrada xubnaha jirka. Kitaabka afaraad ayaa isna wuxuu ka hadlayaa qandhada, qeybaeeda iyo cudurrada qandhada keena. Waxaa kaloo uu kitaabka qeybiisan kaga hadlayaa jabniinka lafaha, nabraha, cudurrada haraggaa iyo sunta. Kitaabka shanaad wuxuu kaga hadlayaa dawooyinka kala duwan, qaababka leysugu dheeho iyo nafacooda.

Takhaatiirta waaweyn ee ka kacay dunidii Islaamka oo kitaabkan uu marjica u ahaa waxaa kamid ah Ibnu-Nafis, Al-Fakhr Al-

Raazii iyo Al-Qudb Al-Shiiraazi. 87 jeer ayaa kitaabkan waxaa lagu turjumey afaf kala duwan. Markii ugu horeysey oo la turjumey waxay ahayd muddadii u dhaxyeysey 1150-1187. *Gerard of Cremona* ayaa wuxuu ku turjumey afka Laatiinka. Nuskhaddaas ayaa 15 jeer lagu noqdey oo la daabacay. 15 jeer oo kalena afka Cibriga ayaa lagu qorey. Sanadkii 1593-kii waxaa lagu turjumey afka Faransiiska. Tan iyo dabayaqadii qarnigii 17-aad kitaabku wuxuu ahaa midka ugu hilan culus oo loogu noqdo aqoonta caafimaadka. Tan iyo maantana wuxuu yahay midka ugu hilan culus oo loogu noqdo aqoonta dhirta leysku daweyyo. Allaha u naxariistee wuxuu ahaa shakhsii loo hibeyey aqoon, garasho, faham iyo karti badan. Xikmadiihi laga dhaxley waxaa kamid ah: Wahmigu waa cudur, xasillooniduna waa caafimaad, Sabarkuna waa tallaabadiisi ugu horeysey oo lagu caafimaado. Ka fogaada calooleynta (calool buuxiska), maxaa yeeley cudurrada badankoodu waxay ka dhashaan cuntada kuwooda loogo jecel-yahay.

«Caqliga aadamiya waa awood **kamid ab awoodda** ay naftu leedahay, taas oo aanan la dhayalsan karin.»

Taariikhda Doktoorka & fahamka diimaha dunida.

WAA KUMA DR. CALI MAXAMED SAALAX?

Dr. Cali M. Saalax wuxuu muddo ah 14 sano iyo kabadan kujiray cilmi korarsasho ilaa uu ka gaaray heerka PhD. Wuxuu si kooban noogu ifin Shiicada in uu asaasay nin Yuhuud ah, isla markaana ay ugu fog yihiin qolo la yiraahdo Duruuz & Ismaaciliyiin, uguna dhow yihiin qolo la yiraahdo Zaydiyiin.

CUMAR MAXAMED CABDIRAXMAAN
CHARTERED LINGUIST (INTERPRETER)

Dr. Cali wuxuu kamid yahay culimada Soomaaliyeed ee ugu waaweyn. Wuxuu Dr-ka imaam iyo khadiib ka yahay masjidka Soomalida ay ku leedahay magaalada Oslo ee xarunta wadanka Norway. Dr.Cali waxaan ka dalbanay oo fursad ugu helnay isagoo mashquulkiisa badanyahay inaan kusoo boqanno xafiskiisa oo ku yaalla masjid Tawfiiq halkaasi oo aan kula yeelanay wareysi kusaabsan shakhsiyadiisa iyo waxbarashadiisa. Wuxaan halkan idinkugu soo bandhigeynaa wareysigaas.

S: Dr. Cali halkee ku dhalatay?

J: Waxaan ku dhashey Muqdisho.

S: Xoogaa faahfaahsan ma nooga sheegi kartaa yaraantaadi & waxbarashadaadi?

J: Yaraanteydi waxaan kusoo barbaaray Muqdisho, waxaana lasoo koray labada waalid. Run ahaantii waxay ahayd mid Ilahey i waafajiyey inaan xoogga saaro barashada cilmiga. Laga bilaabo markii aan 13 sano jirsadey waxaan kuxirmay Masaajidda. Halkaas oo aan culimo kala duwan kula kulmay, kana diin iyo cilmi qaataay. Arintas waxay ii suurta gelisay inaan wax badan oo ah culuumtii wadanka lagu hayey aan ugu xereysto culimada wadanka, intaanan Jaamacad bilaabin. Laakin Seddexdii Masjid Dhagaxtuur, Ceel-hindi iyo Siigaale ayaa wax badan oo aan fadhiiyey waxa ay igala qiimo badnaayeen dhamaan Jaamacadhiin aan shahaadooyinka kasoo qaatey.

S: Halkee kusoo qaadatay waxbarashadaadi Jaamacadeed?

J: Markii iigu horaysay waxaan waxbarasho usoo doontay dalka Sacuudi Carabiya 1987. Halkaa waxaan ku bilaabay Jaamacadda Al-Madiinah Al-Munawarah, kulliyada Xadiiska & Diraasaadka Islaamiga. Kadib waxaan master-degree la xiriira Ad-Dacwah & Diraasadka Islaamka ku qaataay Makkah Al-Mukaramah. Kadib waxaa uu u kacay xagaas iyo Malaysiya halkaas oo aan sanadkii 2001 kasoo qaatey PhD ku saabsan "Theology and Philosophy" iyadoo si gaar ah xooga u saaray "Comparative of religions" oo ah is barbardhiga diimaha.

S: Yaa kugu dhiira gelyiy inaad cilmiga diinta ka gaadho heer Doktoornimo?

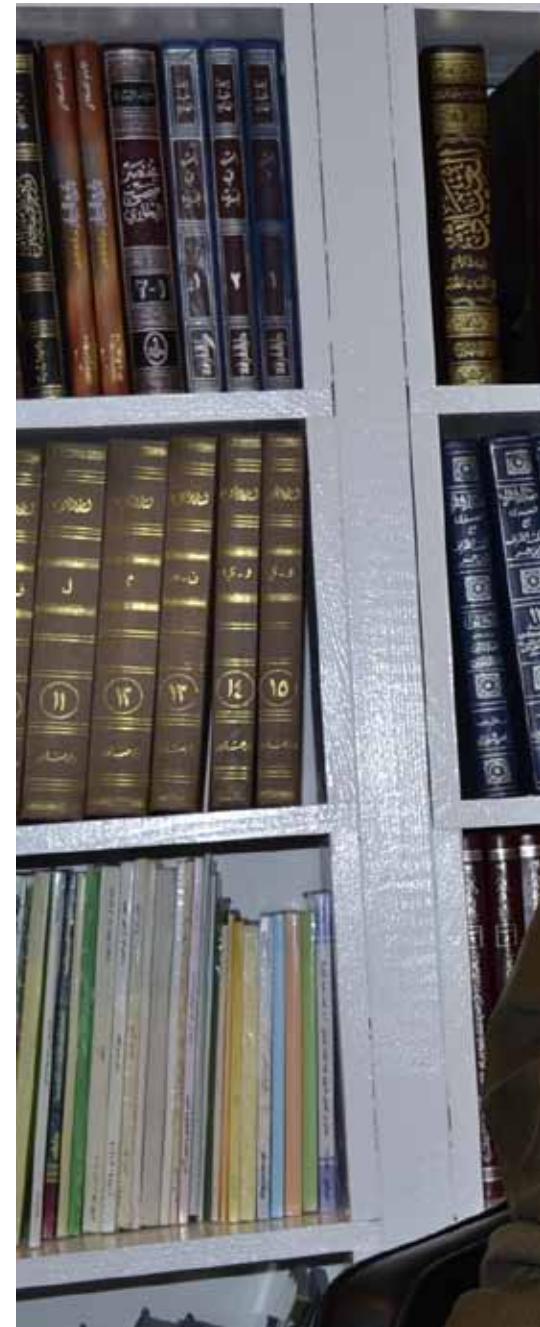
J: Markii laga soo tago waafajinta Eebe, waxaa i dhiira gelyiy sheekha labada waalid iyo culimadii uu wax kasoo bartey.

S: Hawlaha aad soo qabatay Malaysiya ama hadda hayso Norway wax manooga taaban kartaa?

J: Malaysiya inta aan joogay waxaan ka ahaa macalin mid kamid ah Jaamacadaha Malaysiya. Hawshaydu waxay isugu jirtay cashar-bixin, madax kulliyadeed iyo agaasime baraamijyo «Lecturer, head of faculty and Programme Director».

S: Maadooyinkee kadhigi jirtay Malaysiya?

J: Culuumta Islaamka, luuqadda Carabiga iyo waxaa jira macaahid kutaala wadankaas oo aan kadhigi jiray luuqada Ingiriiska.

S: Maadaama takhasuskaaga gaarka ah uu yahay Xadiiska, hadana waxyar ma nooga taaban kartaa diimaha dunida kajira iyo meelaha ay ku kala duwan yihiin?

J: Diimaha marka laga hadlayo waxaa loo qeybiyya 'heavenly religions' iyo 'earthly religions' oo loola jeeddo diimo Samaawi ah oo loogu yeero 'Abrahamic faiths' sida Islaamka, Yuhuudiyyada iyo Kiristaanka. Qeybta kale diimaha dhulka, waxay soo wada hoos galaya wax kasta oo diin lagu magacaabo ee adduunyada ka jira. Isku soo duuduuboo, waxaas oo dhan waxaa xaq ka ah teena Islaamka. Inta kale waa wax insaanku abuureen ama kudhex

«Seddexdii Masjid Dhagaxtuur, Ceel-hindi iyo Siigaale ayaa wax badan oo aan fadhiyey waxa ay igala **qiimo badnaayeen** dhamaan Jaamacadahii aan shahaadooyinka kasoo qaatey.»

Dr. Cali.

Dr. Cali, Maktabkiisa
Masjidka Tawfiq
Photo Maxamed/Kafaalo

qaseen waxyaalo aanan jirin ama aanan xaq ahayn. Waxaanse u baraneynaa inaan ka digtoonaano oo la inagu khaldin. Sababtaa awgeed ayaan baryaahan danbe ugu mashquulay kitaabka loo yaqaan "Mawsuucatul Firaq Wal-Adyaan", si Muslimiinta gaar ahaan bulshadeena Soomaaliyeed, waliba kuweena dibadda jooga ay u lahaadaan aqoon buuxda oo diimaha iyo firqooyinka la xiriira, si'aan loo dagin ama loo lumiin.

S: *Dhanka diinta Islaamka, waxaa la xusaa Shiicadu inay kamid tahay, fahan guud managa siin kartaa noocyada Shiicada?*

J: Ereyga Shiica micnihiisu waxaa weeye "kuwii la saftay oo taagyeero u fidiyey Cali Bin Abii Daalib iyo awlaadiisi (rc)". Shiicadu maaha hal koox balse waa kooxa badan. Waxaa asasay nin la yiraahdo Cabdullaahi Ibnu Sabaa oo asalkiisu Yuhuud ahaa.

Hadaan faafhaahino waxyaalaha ay aaminsan yihiin qolo kamida sida Al-Imaamiya ama Al-Ithnaa Cashariyah: Waxaa Imaamiya loogu magacaabay waayo waxey ku mashquuleen iney ka doodaan yaa madax noqonaya? Ith-naa Cashariya waxaa loogu magacaabay maadama ay aaminsan yihiin iney jiraan 12 Imaam oo 11 kamid ah la arkay, midka 12-aadna uu isku qariyey

magaala la yiraahdo Samuraa. Waxey leeyihii kitaab gooni ah oo aan ahayn Quraanka oo la yiraahdo 'Faadimi' iyo kutub & nusuus aan ahayn kuwa Ahlu-Sunnah oo ay marjic ka dhigtaan.

«Shiicadu maaha hal koox balse waa kooxa badan. **Waxaa asasay** nin la yiraahdo Cabdullaahi Ibnu Sabaa oo asalkiisu Yuhuud ahaa.»

Dr. Cali.

**Waxyaalahay aaminsan yihin oo
kooban waxaa kamid ah:**

- In Khilaafada Nabiga (scw) kadib uu xaq u lahaa Cali Bin Abii Daalib (rc), laakin laga xoogay.
- In Imaam walba ka daardaarmay imaanka ka dambeyn doona oo uu si toos ah sheegay magacisa ama tilmaamtiisa. Nabiga (sew) inuu si toos ah u magacaabay Cali Bin Abii Daalib inuu uga dambeeyo khilaafada, Calina uu sheegay in wiilashiiisa Xassan iyo Xusseen uga dambeynayaan khilaafada.
- c.
- Wax layiraahdo 'Cisma', oo ah in Imaamyadooda oo dhan dambiyada laga dhownray mid yar iyo mid weyn intuba oo aysan dambaabin.
- Wax layiraahdo Cilmii al-ludani, oo ah

in Imaamyadoodu mid walba leeyayah cilmi gaar ah oo uu si gaar ah Nabiga (sew) ugu sireystay, cilmigaasna maaha mid kutubta ku qoran ee waa mid qarsoon waxeyna ku kabayaan wixi shareecada ka nusqaama.

- Wax la yiraahdo 'Rajca', oo ah in Imaam kamid ah Imaamyadooda, Muxamed Ibnu Xassan Alcaskarii uu soo laaban doona aakhir-zamaanka. Markaas oo uu cadaalad aduunka ku maamuli doona oo uu ka aangoosan doono kuwa kasoo horjeeda.
- Wax la yiraahdo 'Tuqyah', oo asal u ah diintooda. Tuqyah waa in qofka uu qariyo mad-habkiisa iyo inuu Shiiico yahay ilaa Imaamka la sugayo soo baxo.
- Wax la yiraahdo 'Mutca', oo ah meher waqtii ku xadidan oo ninka uu haweeney

qabayo mudda kooban oo xadidan kadibna uu iska furi karo.

- Wax la yiraahdo Baraa'ah, oo ah in laga fogaaado Abubakar, Cumar iyo Cuthman (Allaha kawada raali noqdee) oo la caayo.
- Wax layiraahdo 'Muqaalaah', oo in Cali (rc) la gaarsiyo meel aad u sareysa ilaa qaarkood ay gaarsiyeen Ilaaahmimo.

Kuwaasi waa qaybo kamida caqiidada qolada shicada ee Imaamiyada ama Ithnaa-Cashariyada, waana qoloda maanta ugu balaaran xagga tirada iyo saameynta. Wuxaase jira qoloyin kale oo kuwan kasii xag-jirsan sida Al-Ismaaciiliyah, Al-Nuseyriyah iyo Al-Duruuz. Kuwa ugu sahlan waa Zeydiyada ee yiraahda khilaafada Nabiga (scw) kadib waxaa iska lahaa Cali Binu Abii Daalib.

«Waxay aaminsan yihin iney jiraan 12
Imaam oo 11 kamid ah la arkay, midka
12-aadna uu isku **qariyey magaalaa** la
yiraahdo Samuraa. Waxey leeyihiin kitaab
gooni ah oo aan aheyn Quraanka oo la
yiraahdo 'Faadimi.»

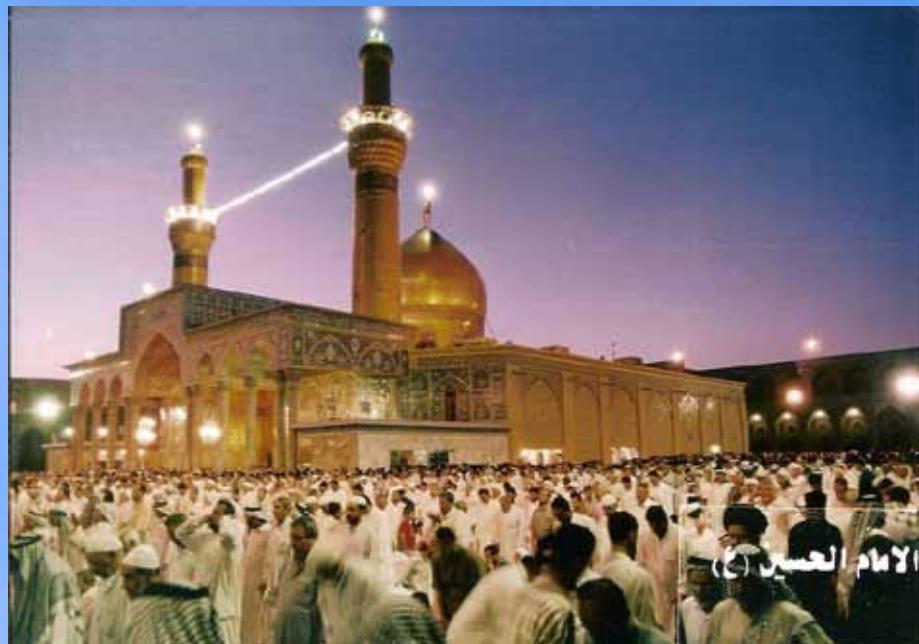
Dr. Cali.

Masjidka Wakiil -
ladhisay 1751 ilaa 1773,
magaalada Shiraz ee
Iiraan - Wikipedia

S: Maxaad kula talin laheyd dadka jecel waxbarashada cilmiga diinta?

J: Qof kasta oo xiisaynaya inuu waxbarashada diiinka ah raacdoo waxaan kula talin lahaa ugu horeyn ikhlaas & Alle ka cabsi, dadaal joogta ah iyo inuu yeesho sheekh uu cilmiga ka barto. Iyada oo uu ka bilaabayo xifdinta Quraanka, Caqiidada, luuqada Carabiga oo muhiim ah iyo culuumta kale oo uu kala tashanayo sheekhiisa sida uu u kala hormarin karo.

Masjidka Shiicadu u aado xaj loogu yeero Maqaamu Imaam Xuseen ee Karbala, Ciraaq - Wikipedia

Nuxurka:

Dr. Cali Maxamed Saalax

- Muddo 14 sano kabadan ayuu Dr. Cali kujiray cilmi raacasho ilaa uu ka gaaray darajada PhD.
- Wuxuu ku takhasusay cilmiga Xadiiska iyo isbarbardhiga diimaha.
- Malaysiya ka ahaa masuul kulliyadeed, kana soo dhigay culuumta Islaamka iyo luuqadaha.
- Hadda wuxuu ku nool yahay Oslo – Norway.
- Wuxuu Imaam & Shiikh kaya-hay Masjidka Soomaalida ee Tawfiiq – Oslo.
- Wuxuu dadka kale kalaqayb qaataa doodo iyo duruus kubaxda af-Ingiiriis.

Shiicada:

- Waxaa asaasay Cabdullahi Ibnu Sabaa, asalkiisu Yuhuud ahaa
- Waxay u qaybsamaan, qaybo badan oo qarnigaan ugu balaa-ran yihiin Ithna Cashariyah oo badankood degan yihiin liraan, Ciraaq, Azerbajaan, Baxrany iyo Lubnaan.
- Qaybaha kale waxaa kamid ah Zaydiyiin, Duruuz, Ismaaciiliyiin, Calaawiyyiin iyo kuwo kale.
- Waxay leeyihiin kitaab u gaar ah oo layiraahdo Faadimi oo uga muhiimsan Quraanka.
- Taarikhiiinta bari iyo galbeed waxay xusaan in mad-habta Shiicad ay aslan ka danbaysay dhaqdhaqaq siyaasadeed ee uusan aheyn dhaqdhaqaq diineed.

Haween ay biyo
la'aan kudhaday.

Fahmizza Dhaqaalaha waxay fududeyn
qaadasho go'aamo wax ku oola.

FAHMIZZA ASAASIYAADKA CILMIGA DHAQAALAH

Dhaqaaluhu waa cilmi lagu barto sida ay dadku u dabooli karaan baahiyahooda aan dhamaaneyn, iyagoo ku loolantamaya khayraadka xadidan ee dunida yaala. Isla markaana aanan iska daadin dhiig badan.

MUKHTAR XUSEEN MAXAMED (QORANSAY)
IT-ENGINEER & ECONOMIST
BSC/MBA

Fahmizza cilmigan waxay u fududaysaa qofka inuu nolosha ku qaato go'aamo wax ku ool ah, qaab fakarkiisu balaarto marka uu samaynayo kala doorasho dhawr waxyaalood oo uu ubaahan yahay, ka faa'iidaysi wakhtiga iyo doorashada qofka kuugu faa'iidada badan xag nolol la wadaagid, xag wax soo saar ama xag hogaan. Taasi waxay kadhighan tahay in barashada cilmigaami tahay, mid saameyn kuleh siyaasadda, bulshada iyo dhinacyo badan oo kamid ah nolosheena. Sidaa darteed waa arin u baahan ku baraarugid iyo kahaysasho fakar guud. Marka waxaan isku dayayaa inaan uga hadlo si fudud oo kooban oo uu fahmi karo qofkii dhigtay ama hada dhiganaya ama aananba wali horay u dhigan.

FURAYAASHA ASAASKA FAHAN CILMIGA DHAQAALAH

Waxaa gundhig u ah fahmizza cilmigaan dhawr aragtiyo oo ay si xeeldheer ugu kuuragaleen culumo kusamaysay aragtiyadaan (theories) cilmi-baaris. Maadama maqaalku kooban yahay, oo hadana aragtiyada qaybahood laga haysto fakar-guud, ma wada xusi karno dhamaan aragtiyadaas. Balse waxaan ka xusayaa qaybo kooban oo noo fududeynaya fahanka dhaqaalaha ama xaaladeena bulsho sida: Khayraadka kooban (resources), baahiyaha bini'adamka ee aan la xadidi karin (scarcity), heerka wax soo saarka (productivity), kala qaybinta xirfadaha shaqaalaha iyo takhasusaadkooda, (division of labor and specialization),

kala doorasho isku bedelasho labo walax (trade off) iyo (opportunity cost) oo aan dib kashirixi doono.

Qaybahaas iyo kuwo kalaba waxay hoos yimaadaan labo waaxood oo la kala yiraahdo Macro-Economics iyo Micro-Economics. Midka hore wuxuu la falgalaa arimaha dhaqaalaha ee la xiriira gobal, qaran ama caalami, sida kobaca dhaqaalaha, shaqo la'aanta, saameynta siyaasadda dowladda, sicir bararka iwm. Midka danbe wuxuu kusaabsan yahay dhaqaalaha guriga, shirkadaha, shaqaalaha, tartanka suuqa, sicirka alaabta, dakhliga, faa'iidada iwm. Waxaa lagu kala gartaa (macro) waxaa saameyn kuleh bey'adda dibada, meesha (micro) saameyntiisu ka timaado bey'adda gudaha.

QEEXIDDA CILMIGA DHAQAALAH

Kalmadda af-ingiriiska ah ee 'Economics' waxay kasoo jeedaa kalmad Giriig ah 'οικονομία' loo akhriyo 'oikonomia', iokos waa guri, nomos waa sharci ama maamul. Markaa macnaheedu waa maamulidda guri qoys ku wada nool yahay. Ammaa xag cilmi ahaan waxaan ku sharaxeynaa tusale: Maka yaabtay baahida insaanku inaysan dhamaan, qofkii aqal degan wuxuu ubaahan yahay guri dhawr qol ah, qofkii haysta guri wuxuu ubaahan yahay villa-weyn oo dhex kutaal ah, qofkii villa haysta wuxuu ubaahan yahay gaari. Dadka qaar waxay usii baahan yihiin dahab-ka midba midka uu kasii qaalisan yahay. Dadku ha ahaadaan faqir

ama taajir, waligood baahidoodu dhamaan mayso, bini'aadamkuna ma deeqaan wax aanan ciid ahayn siduu Nabi Muxamed (sew) sheegay. Sidaa awgeed aadanaha baahidiisu ma dhamaato ilaa uu ka galo qabri. Dhanka kale khayraadka dunida yaala waa xadidan yihiin. Marka cilmiga dhaqaalaha wuxuu qeexaa barashada sida ay umad ama qolo u istiemaali karto khayraadkaas xadidan ee ay haystaan, iyagoo doonaya inay daboolaan baahiyahooda faraha badan ee aan la xadidi karin.

KHAYRAAD (RESOURCES)

Khayraadku waa wax walba oo insaanku u isticmaalayo inuu ku gaaro baahidiisa ama waxa uu doonayo, waxaana si guud loo kala qaybiya:

- **Natural resources:** Khayraadka dabiiiciga ah ee Alle ugu deeqay aadanaha, sida shidaalka, badda, webiyada qoraxda, wakhtiga iwm.
- **Human resources:** Awoodda dadka kujirta xag jismi iyo xag caqli, waa kheyraadka midka ugu muhiimsan, labadaasna waxaa ugu sii muhiimsan caqliga (intelligence).
- **Capital resources:** Raasulmaalka aad shirkad ama ganacsii ku bilaabi karto sida lacag, dhisme, mashiino, qalab, alaab, si aad wax usoo saarto.
- **Entrepreneurship:** Bilaabadda dhaqdhaqaaq dhaqaale iyadoo qofku ka faa'iidayasanayo sedexdaas kheyraad ee kor kuxusan. Qofka hawshaan u istaagana waxaa loo yaqaan ganaci-abuure (Entrepreneur), tusaale ahaan ganacsata abuurtay Hormuud, Golis iyo Telesom ama Bill Gates ee sameeyay Windows, ama TATA Motors Hindiya waxay ka faa'iidaysteen sedexdaas khayraad midkood. Waxyaalahaas waxaa la isku yiraahdaa (Factors of Production).

NAADIRNIMO (SCARCITY)

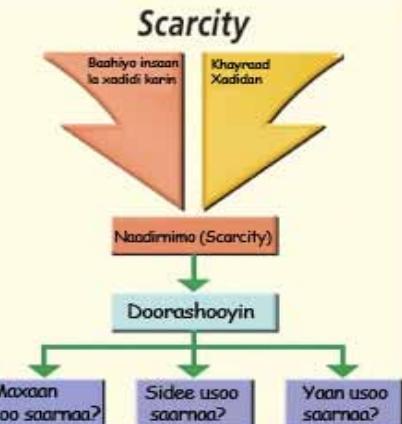
Khayrkaad oo idil waa xadidan yihiin, laakin baahiyuha insaanku ma xadidna mana dhamaadaan. Markaa (Scarcity) oran karnaa waxay kadhalataa isla falgalka khayraad kooban iyo baahiyaha insaanka ee aan xadidneyn. Bini'aadamku badanaa wuxuu isku dagaalo waa khayraadkaas xadidan oo qof walba doonayo sida uu uheli lahaa dhul deeqsin leh, wadan shidaal badan, bad kalluun badan, magaalo dad badan degan yihiin oo caanshur badan uga soo xaroota, biyo iwm. Markaa waxaan halkaa nooga baxaya dhaqaaluhu inuu kuleeyahay saameyn weyn nabadda iyo nolosha insaanka¹.

Sawir muujinaya wax soo saar tayaysan.

HEERKA WAX SOO SAARKA (PRODUCTIVITY)

Hadaba hadii ay yar yihiin khayraadka dunida yaala, isla markaana la koobi karin baahida insaanka, sidee buu insaanku ku hishiin karaa? Arintaas waxaa kadhashay inay isla garteen culimada cilmigaan diraasaysay (qaarkood hoos kuxusi doonaa): Si uu aadanuhu isku baa'bii' in waa inay xal u helaan sidii ay u meeleen lahaayeen ama sida ugu wanaagsan ugu isticmaali lahaayeen khayraadkaas kooban. Sidaa awgeed waxaa la iswaydiyyaa maxaan soo saarnaa? Sidee usoo saarnaa?, Yaan usoo saarnaa? Si fudud waxaan oran karnaa heerka wax soo saarka (productivity) waa wax soo saarka oo loo qaybshay tirada shaqaalaha ama inta saacadood ee hawsha la hayay. Wax soo saarkuna wuxuu noqon karaa natijjada markaa la filayo, cunto, lacag, qalab, masaafso safar, arday, natijo-imtixaan, faa'iido dukaan iwm.

Shax muujinaya naadirmimada (scarcity)

Tusaale adiga laftigaaga kasoo qaad inaad tahay arday waxaad haysataa 2 maalmood waa 48 saacodood (khayraad), waxaana lagaa rabaa imtixaan buug ka kooban 500 bog (productivity), wakhtigu waa khayraad xadidan mana kuu hakanayo, waxaad rabtaa inaad seexato, wax cunto, cibaadaysato, waxna akhrisato, hadana nasato, isla markaana imtixaanka keento darajada ugu wacan (efficiency). 'Efficient' waa u isticmaalidda khayrkaadka kooban ee aad haysato sida ugu macquulsan ee loo dhaqaaleyn karo, si wax soo saarku u bato, baahiyoo badana loo daboolo. Ogow, khayraadku aslan wuu koobnaa, markaasaa la doonayaa in si xadidan loo isticmaalo, si wax soo saarka u batto oo ilaa xad macquula baahida taala suuqa la daboolo, iyadoo si tayyo leh wax loosoo saaray! Sidee macquul ku tahay ama sidee lagu gaari karaa heer wax soo saar tayaysan (Productive efficiency)? Waxaa macquul ka dhigi kara fahanka aragtida kala qaybinta shaqaalaha/shaqada iyo takhasusaadka (theory of division of labor and specialization).

KALA MEELAYNTA SHAQAALAHAYA IYO TAKHASUSAADKA (DIVISION OF LABOR AND SPECIALIZATION)

Dhaqaalayahanadu qaarkood waxay aaminsan yihiin si aad u gaarto heerka ugu sareeya ee wax soo saar tayo leh, waa inaad isticmaashaa aragtida loo yaqaan qaybinta shaqaalaha si ay qaybtiiba xoogga u saarto wax soo saar ama takhasus gaar ah (division of labor and specialization).

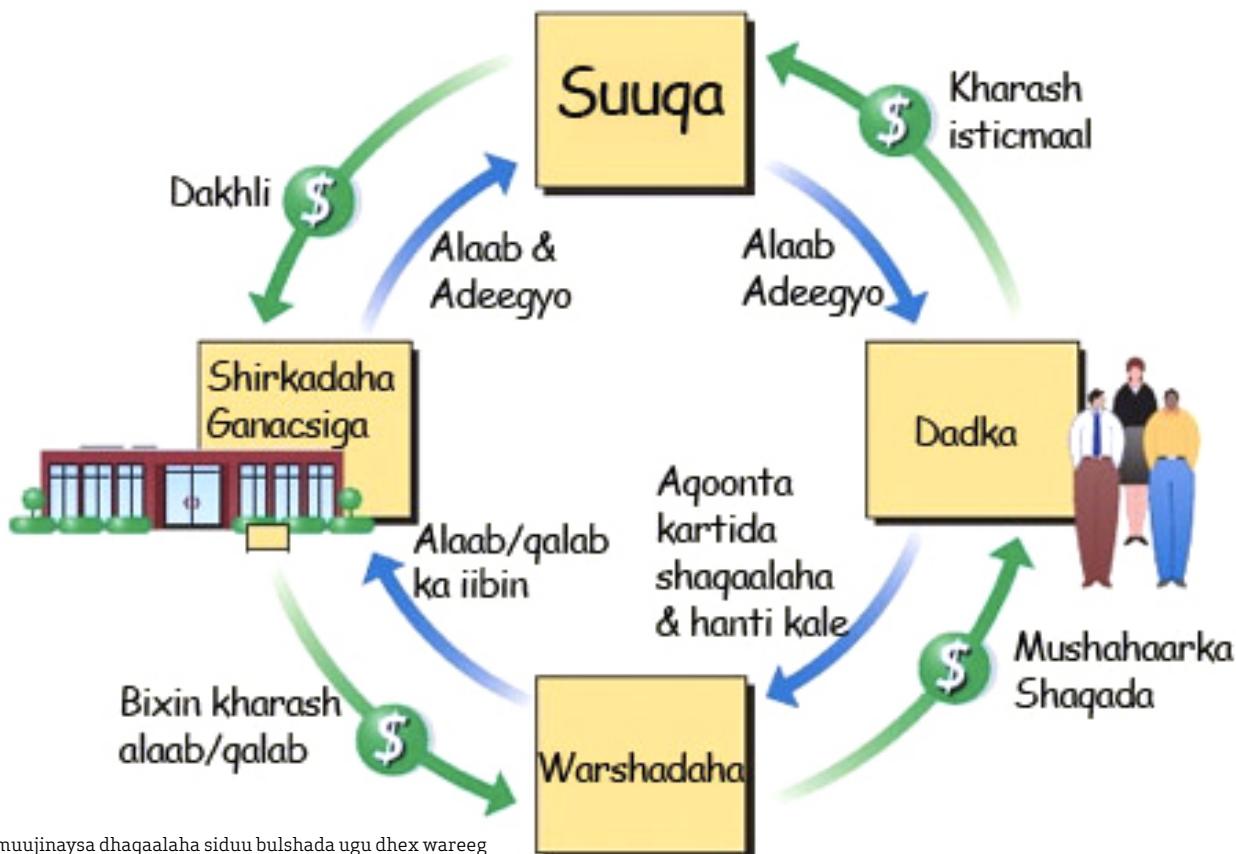
Ibnu Khaldun oo la xuso inuu isagu ka mudan yahay Adam Smith ciwaanka "The Father of Economics²", buuqiisa (Muqadimmah - The Science of civilization 'Al'umran'), cutubka ugu horeeya wuxuu kuuso bandhigay aragtida 'division of labor',

«Bini'aadamku badanaa wuxuu isku dagaalo waa khayraadkaas xadidan oo qof walba doonayo sida uu uheli lahaa khayraadka inta ugu badan.»

Mukhtar Qoransay.

Wadashaqeynta bini'aadamka & sida la isugu baahan yahay.

Wareega Dhaqdhaqa Dhaqaalaha

Shax muujinaysa dhaqaalaha siduu bulshada ugu dhex wareeg

meesha sidoo kale uu Adam Smith buugiisa «Wealth of Nations» si lamida ugu soo bandhigay cutubka ugu horeeya 375-sano kadib dhalashadii Ibnu Khaldun. Ibnu Khaldun wuxuu aaminsan yahay qof walba inuu yeesho takhasus gaara, waxay lagama maarmaan u tahay in nolosha laga samatabaxo, wuxuuna leeyahay qofka awoodiisa keliya kuma filna inuu kaligiis daboolo baahidiisa. Haduu keligii isku dayana ma sameysan karo wax ku filan si uu unoolaado, xattaa hadii uu ubaahdo waxa ugu yar sida xabad rooti ah. Waayo xabbadaas rootiga ah ayaa ubaahan ina la beero qamadi, kadib biyo, cusbo, qamiir, mashiin usii baahan koronto, shaqaale iwm. Sidaa awgeed qof keligiis waxba masameysan karo, hadii uu kaashanin awoodaha kale ee bini'aadamka.

Markaa wadashaqeenta iyo takhsusaadka ayaa si labo-jibbaaran u daboolaya baahiyaha dad badan oo isu tagay. Smith wuxuu sidaas si lamid ah

tilmaamayaa, hadii xirfadda shaqaalaha loo kala sameeyo takhasusaad kala duwan, in ay shirkaddu kordhin karto wax soo saarkeeda, isagoo tusale u soo qaadanayay sameynta biinka dharka lagu dhajiyo (pin-making)³.

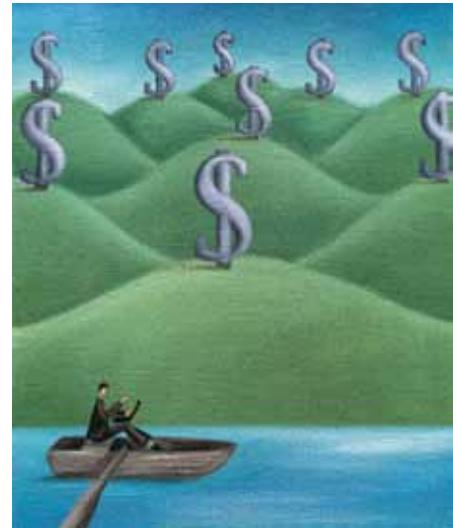
«Qof walba inuu yeesho takhasus gaara waxay lagama maarmaan u tahay in nolosha laga samatabaxo.»

Ibnu Khaldun.

Ibnu Khaldun iyo Adam Smith horrood waxaa arinkaan soo bandhigay Plato buugisa (The Republic) bogga 103 iyo Xenophon tixraaciisa (Cyropaedia). Iyadoo kahor ay qaab aanan ahayn aragti, laakin ficiil ah u fuliyeen Faraaciintii Masaarida, iyagoog ka fakarayay si ay wakhtiga u dhaqaalaystaan, wax soo saarkuna u batto saacad walba⁴. Hadadaba sidaaad heerka ugu sareeyaa u gaarsiin laheyd wax soo saarkaaga (maximizing productivity) waxaa asaas u ah, kala meelaynta shaqaalaha iyo takhasusaadkooda kala duwan.

TRADE OFF?

Go'aan walba oo aan nolosha qaadaneyno wuxuu leeyahay doorasho kale. Ka waran hadii aad haysato hal khayraad keliya

Ganacsade ay u muuqdaan doorashooyin badan.

iyo labo baahiyood ama dalab? Markaa waxay dantu kugu kalifi kartaa inaad ka tanaasusho daboolidda baahiyaha midkood, waxaana loogu yeeraa Trade off. Tusaale magaalada waxaa aad loogu baahan yahay caano iyo subag, laakin shaqaalaha xirfaddeed oo kugu yar, awoodda korontada oo xadidan iyo hal mashiin oo aad haysato masoo wada

Warshadda Kalluunka ee Laasqoray

saari kartid caano iyo subag, laakin hal midayaad soo saari kartaa. Markaa caanaha ama subaga waa inaad mid ka tanaasushaa (trade off). Laakin midkee ayaad dooran, ileyn labadii baahiba suuqa waxay uga jiraan si daran'e? Markaa waa inaad labadaas baahi kusamaysaa doorashada midkooda ugu qiimaha badan uguna khayraad isticmaal yar, waxaana loogu yeeraa 'opportunity cost'. Sidee u go'aansan kan ugu qiimaha badan?

OPPORTUNITY COST

Waa khasaaraaha kuugu jira doorashada kale ee aad sameyn laheyd ama u isticmaali laheyd lacag, wakhti iyo kheyraad kale, marka aad gaarayo go'aan keenaya kala doorasho labo shey (trade off). Tusaale ahaan gaari Toyota ah ayaad kusoo iibsatay \$3000, laakin sedexdaas kun waxaad fasax ugu kaxeyn kartay caruurtaada ama kusoo cumraysan kartay ama waxaad kiro iskaga bixin kartay 3 bilood. Wakhtiga laftigiisa wuxuu leeyahay 'opportunity cost' inaad habeenki 5-saacadood firsato TV, waxay nusqaan kutahay wakhtigii aad ku akhrisan kartay buug faa'iido kuu leh ama inaad aroortii shaqo u jarmaaddo. Markaa qofku inuu qaato go'aan dhaqaaleed, waa inuu qimeeyo waxa uu qabanayo ama iibsanayo sicirka ama wakhtiga ay ugu fadhidho, inuu kuqabsan karay wax arinkaas kasii faa'iido badan.

Hadii kale arimahaas caksigood waxaa ka dhalan kara sidii reer Madyan in miisaanka la kala khiyaamo ama la isku barxo biyo iyo caano laga soo saaray subag ama ganacsi kale? Markaa wax soo

saarku malahaanayo tayo (efficiency), isla markaana ma noqon karo wax soo saarheer sare ah (productivity). Taas waxaa kadhalanaysa inaysan daboolmi karin baahidii suuqa taalay. Sababtoo ah waxaa dhacay arimo kasoo horjeeda qiyamka iyo akhlaaqiyaadka kobaca dhakaala. Arinkaan dartiis ayaa loogu soo diray Nabi Shucayb tolkiis, (Huud 11:85). Aayadaha kusoo degay reer Shuceyb waxay si hoosee noo farayaan inaan fasahaad iyo khiyaano la imaan markii ay khayraadku yaraadaan, laakin hagaajino kartideena wax soo saar, anagoo si wanaagsan u isticmaalayna khayraadka Alle na siiyay. Hadii kale fasahaadkaas wuxuu keenayaa inay dadku iska daadiyaan dhiig badan.

KUDUL FAKAR INTAAH HOOSE

Ka waran hadii dadkeenu lahaan lahaayeen takhasusaad kala duwan oo qofba dabooli lahaa baahi gooni ah xagga aqooniisa ama kartidiisa? Waa la isku baahnaan lahaa, waa la isdhamaystiri lahaa, waana la iskaashan lahaa. Kadib wax soo saarka ayaa kobci lahaa, sidaas ayaana looga faa'iidi lahaa khayraadka xadidan ee la isku haysto. Laakiin markii lawada yeesho hal xirfad (Syaasad, NGO-yo, Diin & ganacsi hal-qaab ah), baahiyaha jirana intaas ay kabadan yihiin, wax soo saarku hoos ayuu udhacayaa (minimizing on productivity). Kadib baahiyahaas badan lama dabooli karo (unlimited wants), khayraadkuna awalba wuuba yaraa (scarcity). Markaa waxaa bulshada kadhex dhacaya wax isku qabsi, laaluush, khiyaano, kadibna dagaal.

«Go'aan walba oo aan nolosha qaadaneyno wuxuu leeyahay doorasho kale.»

Mukhtar Qoransay.

«Markii lawada yeesho hal xirfad (Syaasad, NGO-yo, Diin & ganacsi hal-qaab ah), baahiyaha jirana **intaas ay kabadan** yihiin, wax soo saarku hoos ayuu udhacayaa.»

Mukhtar Qoransay.

Nuxurka

• Cilmiga dhaqaaluhu wuxuu qeexaa barashada sida ay umad ama qolo u isticmaali karto khayraadkaas xadidan ee ay haystaan, iya-goo doonaya inay daboolaan baahiyahooda faraha badan ee aan la xadidi karin.

• **Microeconomics** waa barashada habdhqaanka shakhsiga, guriga, shirkadda ama shaqaalaha go'aan qaadashadooda ku wajahan khayraad xadidan

• **Macroeconomics** waxay la falgashaa go'aan qaadashada xaalad dhaqaalee ee gobal, qaran ama caalami.

• **Khayraad (resources)** u qaybsamaa afar qaybood:

- » Khayraadka dabii ci ah
- » Awoodda dadka kujirta xag jismi iyo xag caqli
- » Raasulmaalka lagu hawl bilaabi karo
- » Bilaabadda dhaqdhaqaq dhaqaale

• **Naadirnimo (Scarcity)** Isla falgalka khayraad xadidan iyo baahiyoo bini'aadam oo aan dhamaaneyn

• **Heerka wax soo saarka (productivity)** waa wax soo saarka oo loo qaybshay tirada shaqaalaha ama inta saacadood ee hawsha la hayay.

• **efficiency** waa u isticmaalidda khayraadka kooban ee aad haysato sida ugu macquulsan ee loo dhaqaaleyn karo, si wax soo saarku u bato, isla markaana u tayo wanaagsanaado.

• Si loo gaaro heer wax soo saar tayaysan, waxaa loo baahan yahay in shaqaalaha la kala meeleyo shaqadooda iyo takhasusaa kooda

• Trade off inaad shey uga tanaasusho shey faa'iiddada shey kale.

• Shay inaad uga tanaasusho shey kale dhaqaaleahaan waxaa kuugu jira 'opportunity cost'. Markaa qofku wuxuu ku khasban yahay inuu qaato go'aanka sheyga ugu jabban xag sicir iyo wakhti, uguna tayada fiican.

FOOTNOTES

1) CONCISE ENCYCLOPEDIA OF ECONOMICS, 2011

2) IBRAHIM M. OWEISS, (IBN KHALDUN, FATHER OF ECONOMICS, STATE UNIVERSITY OF NEW YORK PRESS, 2010)

3) WEALTH OF NATIONS, 11:3

4) UNIVERSIDAD NACIONAL DE EDUCACION A DISTANCIA, MADRID 3-5 NOV 2006

KAFAALO

MAGAZINE

«U CELINTA DADKEENI FAHANKODI SAXDA AHAA»

www.kafaalo.org

**Waxaad Kafaalo Magazine ka akhrisan
kartaa iPad ama Smartphones kale,
sidoo kale online ayaad uga akhrisan
kartaa computer-kaaga, nala soo xiriir,
si aan kuugu fududeyno.**

Dhismaha bangiga BIS magaalada Basel

Meelaha & Qaababka loo Qiimeeyo Maalgashiga Hantida MIYAAD OGTAHAY?

Waxaan qormadan ku falanqayn doonaa qaab dhismeedka bangiyada yurubta galbeed iyo qaybo ka mid ah caalamka intiisa kale. Waxaan kaloon ku falanqayn doonaa sharci dejinta, hab dhaqanka guud iyo saamaynta burburka dhaqaale ee dhowaanahan caalamka soo foodsaartay.

YUUSUF XASAN MAXAMUUD
MANAGEMENT ACCOUNTING (ING) // CFA CHARTERHOLDER

Bangiyada maalgashiga sida Lehman Brothers ee burburay sanadkii 2008 ayaa shaqadiisu waxay ahayd oo kaliya in ay maalgelin sameeyaan. Maalgelintan oo ay u fududaysay sharciyaddii waqtigaas u degsanaa caalamka oo u saamaxayay inay qataro badan qaataan oo ay ugu waynayd in la maalgeleyo daymaha guryaha laga iibyo dad aanan awoodin bixinta kharashkaas. Hadaba si aan u fahamno sharciyadan

adag ee qof walibaa hadal hayo waxaa ila haboonaatay inaan qormadan ku qaadaa dhigo waxa loola jeedo isbadalka sharciyada iyo qaasatan saamaynta ay ku leedahay Yurubta Galbeed.

Kadib markii ay Yurubta galbeed ka midowday dhinaca lacagta ayaa waxaa loo baahday in la helo sharciyo ay bangiyada Yurub ka midaysan yihiin. Waxaa la

sameeyay **European Central Bank** oo xaruntiisa tahay magaalada Frankfurt ee dalka jarmalka oo ay hoos yimaadaan bangiyada dowliga ah sida tusaale ahaan **Deutsche BundesBank** oo Jarmal ah iyo **De Nederlandsche Bank** oo wadanka Holland laga leeyahay. Bangiyadan waxay masuul ka yihiin bangiyada aan dowliga ahayn amaba madaxbanaan ee wadamada ay ka dhisan yihiin haday noqon lahayd

«Bangiyadan waxay masuul ka yihiin abuuritaanka bii'ad degan iyo xaalad dhaqaale oo caafimaad qabta.»

Yuusuf X. Maxamuud.

abuuritaanka bii'ad degan iyo xaalad dhaqaale oo caafimaad qabta.

Intas kadib bangiyadan aan soo xusnay ee dowliga ah waxay kaloo ay ku wada xiran yihiin bangi guud oo lagu magacaabo **Bank for International Settlements** (BIS) oo xaruntiisu tahay magaalada **Basel** ee dalka Switzerland oo ay xubno ka yihiin wadamo caalamka ka tirsan oo ay tiradoodu gaarayso ilaa iyo 70 dowladood.

Bangigaan BIS masuuliyada ugu wayn ee uu hayo waxay tahay sharcı dejin iyo u adeegid uu u hayo bangiyada dhexe ee dawliga ah. Hadaba su'aasha imanaysa waxay tahay sidee bangigan masuuliyada intaa le'eg ku qaadi karaa anagoo ogsoon in wadamada midowga Yurub ay leeyihiin bangi dhexe oo ay ku midaysan yihiin Switzerland na aysan ka tirsanay Euro Zone? Jawaabtu waa Switzerland oo leh taariikh dheer haday noqoto arimaha bangiyada caalamka taas oo siisay sumcad dheer oo ay ku mutaysatay kalsooni buuxdana ka haysato arimaha sharcı dejinta. Waxaa kaloo intaa sii dheer in sanadkiiba labo jeer ay afartanka dowladood ee ugu waawayn xaga bangiyada dunida ay xisaab xir u gudbiyan qaasatan warbixin ku saabsan lacagaha qalaad iyo exotic products.

Hadaba hadaan u kuurgalno sharciyadan aan soo xusnay waxaa ugu waaweyn:

- I. International Financial Reporting Standards
- II. Basel capital Accord (Basel I)
- III. The new Basel capital Accord (commonly known as Basel II)
- IV. Basel III

Kan koowaad waa habka guud amaba uniform loo galiyay qaabka xisaab xirk/a/ sharcı dejinta oo caalamka oo dhan ka dhaxeyyo. Kan labaad iyo sadexaad waa xeer

ay soo saareen gudiga xeer ilaalinta Basel. Xeerkaran ayaa sheegaya inay boqolka bangi ee ugu waawayn dunida inay heystaan keyd (capital buffer) gaaraya sadex boqol iyo afar iyo todobaataan bilyan oo Euro (€374) si ay u kaafiyaa dhibaato dhaqaale oo soo food saarta. Inkastoon ilaa iyo hada aan la isku raacincagta ilaa cadadkan la'eg.

Hadaba iyadoo ay jirto arimahan aan soo sheegnay ayaa hadana waxaa kaloo jira hay'ado madax banaan oo loogu yeero (**Credit Evaluators**) amaba hanti qiimeeyayaal. Waxaa ugu waaweyn oo aad loo yaqaanaa **Standard & Poors** (S&P), **Moody's** iyo **Fitch IBCA**.

Hey'adahan aan dowliga ahayn ee madaxa banaan waa shirkado laga leeyahay dalka Maraykanka waxayna qiimeeyaa inay bangiyadan yihiin 'solvable' kuwo ka soo bixi waajibaadka saaran iyo in kale. waxayna adeeqsadaan shaxdan hoos ku qoran laguna qiimeeyo bangiyada caalamka oo idil. Waxay isticmaalaan hab amaba model la diyaariiy 'probabilities'. Taas oo mararka qaarkood sababi karta inay bangiyada kala kulmaan dhibaato kaga timaado aaminaad la'aan, aakhirkana sababta hoos u dhac faa'iido oo aad u fara badan.

Xarunta Guud ee Standard & Poors New York.

Nuxurka:

Khataraha ugu weyn ee sababay burburkii dhaqaale ee dunida kuyimid 2008, waxaa kamida maalgelinta deymaha guryaha dad aanan awoodin bixinta dayntaas.

European Central Bank - Frankfurt - Jarmalka

Bank for International Settlements (BIS) - Basel - Switzerland, waxaa xubin ka ah 70 dowladood. Shaqadiisa ugu weyn waa sharci dajin. BIS waxaa la gundhigay 1930, hishiis dhexmaray Jarmal. Beljim, Faransiis, Biritan, Talyaaniga, Jabaan iyo Iswiizland.

Hanti Qiimeeyayaasha (Credit Evaluators) waxaa kamida:

Standard & Poors (S&P)

Waxay kasoo jeeddaa Henry Varnum Poor.

Waxaa la gundhigay 1860, 1941 ayay qaateen magaca Standard & Poors (S&P).

Xafiskooda guud New York - US

Moody's Investors Service

Waxaa loo celiyya ninka layiraahdo John Moody.

Waxaa la gundhigay 1909 Xafiskooda guud New York - US

Fitch IBCA

Waxaa la gundhigay 1913

Waxaa gundhigay John Knowles Fitch Xafiskeeda guud London - UK iyo New York - US

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
AAA	AA+	AA	AA-	A+	A	A-	BBB+	BBB-	BB+	BB+	BB	BB-	B+	B	B-	CCC	CC	C	D

Shaxdan waxay tilmaamaysaa rating ama qiimayn standard ah oo sida halkan ku cad ay ugu sareyso triple AAA uguna hoosayo D (default). Waxaa shaxdan isticmaala hanti qiimeeyayaashan aan kor ku soo xusnay bangiyada caalamka iyo hay'adaha maalgashiguna ay aad indhaha ugu hayaan oo ay la socdaan.

Ganacsigu qorsheyn ayuu ubaahan yahay

INTA AADAN SAFARKA BILAABIN

Ganacsiga marka dhinac laga firsho wuxuu kor u qaadayaa dakhliga, sumcadda, magaca qofka iyo kobaca dhaqaalaha bulshada oo idil. Markii dhinac kale laga firsho, waxaa kudheehan khatar khasaaro maal iyo wakhti hadii ganacsigu fashilmo.

SACIID CALI SHIRE

QORAA & LA TALIYE // BUUX CONSULTING // BSC, M.A. MSC, MIBC, MIIBF

Bilaabista ganaci cusub waa arrin u baahan ka fiirsti iyo ka baaraandegid xeeldheer. Qoraalkan kooban wuxuu guudmar ku samaynayaa masaa'isha waaweyn ee mudan in la is waydiyo inta aan safarka la bilaabin. Wuxuu qofka ka caawinayaa siduu naftisa qiiimayn buuxda ugu samayn lahaa. Wuxuu sidoo kale soo bandhigayaa talooyin iyo tusaalayn ciddii weelaysa ay, idanka Alle, guulo ka keeni doonto ganacsiga.

INTA AADAN SAFARKA BILAABIN

In la bilaabo ganaci cusub ma aha arrin sahan. Waa arrin u baahan ka baaraandegid iyo rog-rogid fara badan. Waa arrin u baahan diyaargarow nafeed iyo jireed. Waa arrin u baahan xirfad iyo aqoon. Waa arrin u baahan waxyaboo fara badan, oo ogoontay, Soomaalida badideeda ka maqan. Haddaba, inta aadan safarka bilaabin waxaa muhiim ah in aad qiiimayn buuxda ku samaysid naftaada, jirkaaga, aqooontaada iyo xirfaddaada. Is waydii, maxaa kugu kalifaya in aad ganaci bilowdid? Ma waxaa ku hilaaçay fursad? Mise waxaa kugu kalifaya: shaqo la'aan, wax kale oo aad qabatid baad waydey, mise saaxiibbadaa baa ganaci yagleelay. Haddaad ka mid tahay kooxda dambe, sida daraasado badani muuijyaan, ganacsigaagu meel fog gaari maayo, marka inta aadan waqtiga iyo maalka halligin mar labaad sal muggii fariiso oo dib u eeg waxa kugu kalifaya ganacsiga.

Dabcan, dadka oo dhammi ma arki karaan fursad sida dayaxii ka dhex muuqata sayladda, waayo si fursad fiican loo arko waxaa loo baahan tahay aqoon, waaya'aragnimo iyo xirfad. Marka si aad awood ugu yeelatid in aad arki kartid fursad, waxaa muhiim ah, inta aadan safarka bilaabin, in aad is waydiisid in aad leedahay aqoontii, xirfaddii iyo waaya'aragnimadii ku gayaysiin lahayd in aad aragtid fursad.

Waxaa sidoo kale muhiim ah, si aad u ogaatid sahayda aad u baahan tahay, inta aadan safarka bilaabin, in aad muuqaal buuxa ka haysatid meesha aad u socotid. In kastoo dadka ganacsiga kaaga horreeyey iyo dadka la taliya labaduba macluumaad ku siin karaa, haddana, waa in aad ogaatid, qofka safarka marayaa waa adiga. Waa muhiim, sidoo kale, in aad ogaatid in safarku uusan dadka isku si ku ahayn oo meel qof orod ku maray ayaa qof kale saantu kaga dhammaataa.

MA TAHAY QOFKII SAXA AHAA?

Daraasado badan ayaa muujiyey in dadka bilaaba ganaci meel fog gaara, ganaci sameeya faa'iido iyo koboc, ganaci u babac dhiga tartanka kana dhex muuqda saylada, ay leeyihii dabeeecado iyo qaabdhaqan gaar ah. Dabcan, dadku dabeeecadahaas kuma dhashaan ee waa wax la barto lana kobciyo. Si aad haddaba u ogaatid waxyabaha kaa dhiman iyo waxyabaha dhammaystirkha u baahan waxaa muhiim ah in aad taqaano

Inta aadan
ganacsi bilaabin.

Daraasadaha badidoodu waxay **muujiyaan** in waxa ugu weyn ee fashilka keena la xiriyo suuqa oo aan aqoon fican loo lahayn

Saciid C. Shire.

dabecadaha dadkaas. Inkastoo dabecadaha dadkaas iyo sida loo weeleyo labadaba aan si faah-faahsan ugu soo guuriyey buugga 'Furaha Ganacsiga', haddana, haddaan wax yar kaaga bidhaamiyo, dadkaasi:

- Waa kuwo naftooda ku kalsoon (self-confidence)
- Waa kuwo dadaal badan oo is diri kara
- Waa kuwo u hamuuman in ay himilooyin sare gaaraan
- Waa kuwo aan ahayn 'jar iska xoor' oo dhabarka u rita khatar maxsuulkeeda la saadaalin karo
- Waa kuwo caan ku ah curin, ikhtiraac iyo hal-abuur
- Waa kuwo isu taaga sidii mustaqballoodaa ay u hanan lahaayeen
- Waa kuwo dhibaatooyinka u dhabar adaygi kara

MA LEEDAHAY XIRFADDII SAXDA AHAYD?

Si aad u gaartid hadafkaaga ganacsiga waxaa lama huraan ah in aad leedahay aqoon, waaya'aragnimo iyo xirfad la xiriirta guud ahaan ganacsiga, gaar ahaan nooca ganacsiga ee aad gelaysid.

Si aad u hirgeliso fikraddaada ganaesi; si aad u qaadatid go'aammo ad-adag; si muruqa, maalka iyo waqtiga aad uga faa'iidaystid waxaad u baahan tahay aqoon iyo xirfad. Qiimayn buuxda oo aad ku samayo aqoontaada iyo xirfaddaada inta aadan ganacsiga bilaabin waxay kuu badbaadinaysaa waqtii, xoog iyo maal intaba. Qiimayntaasi, waxay sidoo kale saldhig u noqonaysaa in aad hawsha markaasba guda gashid, in aad waqtii siisid, in aad raadsatid saaxiib ama jaal hawsha ganacsiga kula gala. Qiimayntaasi waxay sidoo kale saldhig u noqonaysaa nooca dadka aad shaqaalaysid iyo caawimaadda bannaanaka ka ah ganacsiga ee aad baadi doonkeeda guda geli doontid.

Xirfadaha muhiimka ah oo la'aantood ganacsigaagu dhutinayo waxaa ka mid ah:

- Maammulka maaliyadda: waa muhiim in aad aqoon u leedahay xisaabaadka maaliyadda, dhaq-dhaqaqa lacagta (cash-flow), maaraynta daymaha iyo sidii aad xiriir fican ula yeelan lahayd maalgeleyayaasha iyo deyn bixiyayaasha, i.e. bangiyada. Waxaa muhiim ah in aad akhrin karto, kala dhig-dhig karto, xogna kala soo dhex bixi karto

warqadaha xisaabaadka maaliyadda.

- Maammulka shaqaalaha: Shaqaalaynta, tababarista iyo gacan ku haynta shaqaaluuhu dhammaantood waa muhiim.
- Suuq-geynta: waa muhiim in aad aqoon qoto dheer u leedahay sayladda, macaamiisha, tartanka, badeecadda/adeegga iyo bey'adda ganacsigaagu ka hawlgeelayo intaba.
- La dhaqanka macaamiisha (customer service): waa muhiim in aad aqoon dhammaystiran u leedahay sidaad ku aqoona lahayd, ku soo jiidian lahayd, gacanta ugu dhigii lahayd, waxna uga gadi lahayad macaamiishaada. Ogow macaamiishu waxay noqon karaan kuwa aad adigu wax ka soo gadatid iyo kuwa aad wax ka sii gadid labadaba. Waxay sidoo kale noqon karaan sharikaad, dawlado, hey'ado ama shakhsiyad.
- Qorshaynta ganacsiga: waa muhiim in aad leedahay himilooyin qeexan iyo qorshihii aad ku gaari lahayd himilooyinkaas. Waxaa sidoo kale muhiim ah in uu jiro sidii aad ku cabbiri lahayd hadba inta aad u jirto himiladaadii.

DARAASAD MA KU SAMAYN KARTAA SUUQA?

Dad badan ayaa ku tegey in asbaabta ugu weyn ee fashilka ku keenta ganacsigu la xiriirto maalgelinta. In kastoo maalgelintu muhiim tahay, la'aanteedna aan ganacsii hanaqaadi karin, haddana, daraasadaha badidoodu waxay muujiyaan in waxa ugu weyn ee fashilka keena la xiriyo suuqa oo aan aqoon fican loo lahayn.

Dad badan ayaa ganacsii madaxa la gala iyagoon ogyan: waxa ay gadayaan cidda ay ka gadayaan; baaxadda baahida suuqa; jihad suuqu u socdo; waxa badeecaddoodu/adeeggoodu kaga duwan yahay badeecadaha/adeegyada kale; heerka tartanka; iyo in badeecadda/adeegga shariyan laga ganacsan karo.

Suuqbaaristu waxay jawaab u raadisaas u'aalahaas aan kor ku xusnay iyo waxyaabo kale oo fara badan. In qofku aqoon fican u leeyahay suuquna wuxuu wax weyn ka beddelaa jaaniska badbaadada ganacsiga.

MAALGELIN KUGU FILAN MA HAYSATAA?

Maadaama aan la hubin goorta ganacsigaaga lacag ku filani soo geli doonto, waxaa

Inta aadan hishiis ganacsii gelin.

muhiim ahin aad meelaysid maalgelin ku filan ganacsigaaga. Khasab ma aha in lacag dheeri ahi meel kuu taallo, waxaase muhiim ah in aad diyaarsatid waddoooyinkii aad ku heli lahayd lacag dheeri ah haddaad u baahatid. Waxaa sidoo kale muhiim ah in aad diyaarisid miisaaniyadda gurigaaga.

DIYAAR MA U TAHAY IN AAD BILOWDO GANACSI CUSUB?

Ganacsii cusubi wuxuu u baahan yahay maal, muruq iyo waqtii. Haddaba inta aadan safarka bilaabin waxaa muhiim ah in aad naftaada qiiimayn dhab ah ku samaysid, saaxiibbadaa/qoyskaaga aad la tashato, arrintaada aad Ilaahay u bandhigto, dabadeedna wixii kuu soo baxa aad ku hawlgeashid. Qiimayntaas waxaa ka soo bixi kara in aad u baahan tahay xirfad, waaya'aragnimo ama aqoon dheeri ah. Waxaa ka soo bixi karta in aad u baahan tahay jaal aad ganacsiga wada yagleeshaan. Waxaa ka soo bixi karta in wax walba kuu dhammaystiran yihiin. Waxaa sidoo kale ka soo bixi karta in aadan diyaar u ahayn in aadn xilligaan lagu jiro ganacsii bilowdo.

In kastoo dad badani ku gacan qaban karaan, talooyin kugu biirin karaan, markaad ciirsi u baahatana aad u sheegan kartid, haddana, ogow, qofka dhib iyo dheef wixii ganacsigu dhalo dhabarka u ridanaya waa adiga. Marka waxaa muhiim ah in aad is waydiisid, diyaar ma u tahay in aad bilowdid ganacsii cusub.

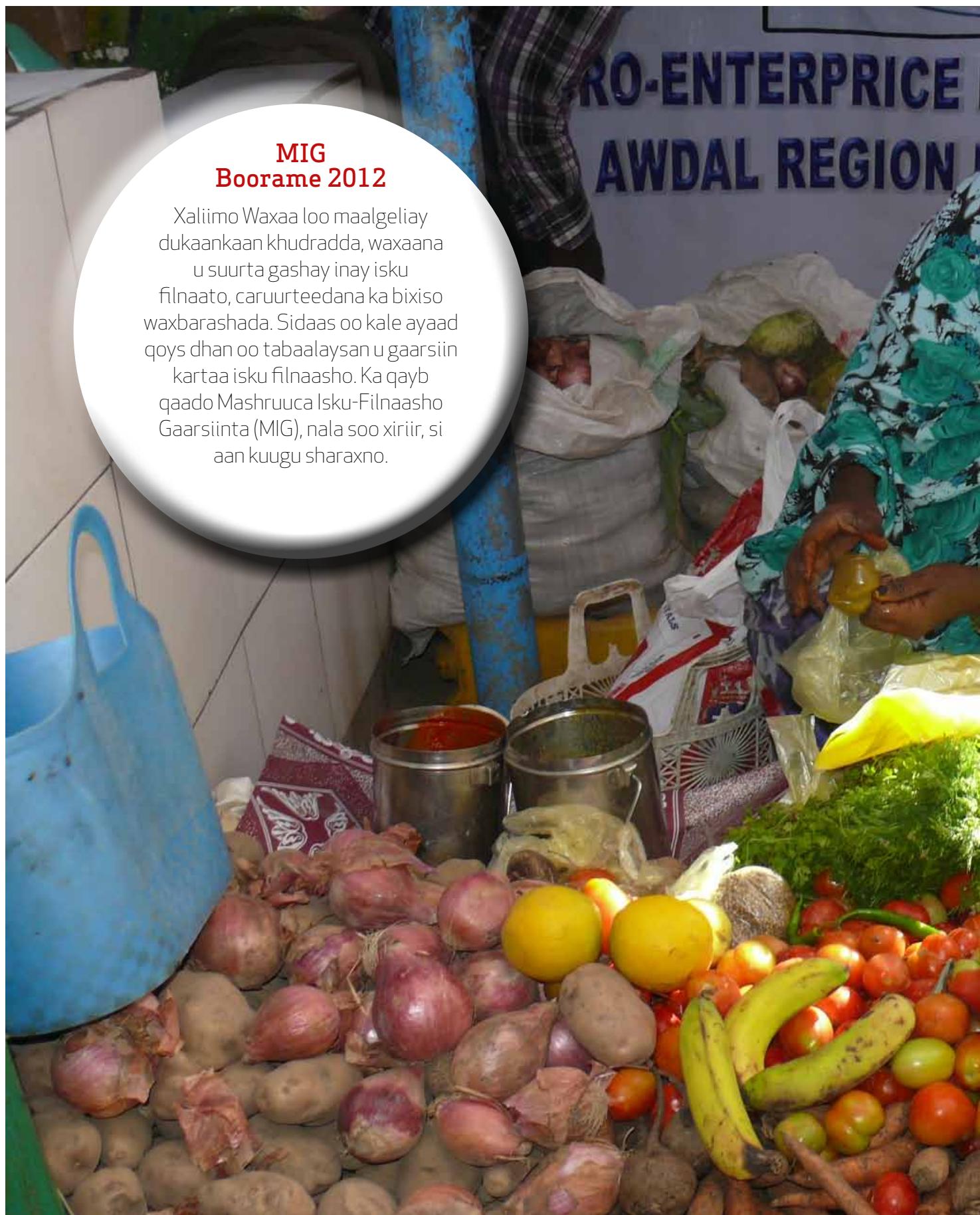

Wadatashi inta aadan hawlgelin.

**MIG
Boorame 2012**

Xaliimo Waxaa loo maalgeeliay dukaankaan khudradda, waxaana u suurta gashay inay isku filnaato, caruurteedana ka bixiso waxbarashada. Sidaas oo kale ayaad qoys dhan oo tabaalaysan u gaarsiin kartaa isku filnaasho. Ka qayb qaado Mashruuca Isku-Filnaasho Gaarsiinta (MIG), nala soo xiriir, si aan kuugu sharaxno.

Waxqabadka Hay'adda Manhal

**Ma doonaysaa
inaad qoraal
kusoo qorto KM
ama aad sponsor
gareyso qoraalada
qayb kamid ah?
Nagala soo xirür**

km@kafaalo.com
Phone: +47 21 64 68 15
Mobil: +47 91 32 11 08
Mobil: +47 45 45 92 40

www.kafaalo.org

AMAL EXPRESS
RELIABLE MONEY TRANSFER

AMAL EXPRESS SWEDEN WAA XAAWAALAD

baaxad weyn una adeegta shirkadaha, hay` adaha iyo macaamiisha doonaya in ay
helaan adeeg hufan oo amaano iyo tiixgalin ku dheehantahay.

Xafiska Guud ee Amal Express Sweden
Tel: (+46) 031-199535 // Mob: (+46) 0736632349
Generalsgatan 2A, 415 05 Göteborg
www.amalsweden.com

Macaamiisha sharafka leh ee shirkada Amal Express ku xiran waxay leeyihin
faa` iidooyin badanoo ay ka mid tahay adeeg wanaagsan, lacagta oo wakhti yar lagu qaato,
qiima dhimis lacagaha badan iyo adeegyo kale.